

mijn *streek*

2023

NUMMER 2

THEMA

**Hoe Heerlen
goede sier maakte
met drinkwater
uit Voerendaal**

THEMA

De Armenraad voor Heerlen

INGEZOOMD

**De stille terreur
die ook oorlog heet**

PORTRET

**Vier generaties Hennen
in Heerlen**

Omslag voorkant: Detail Nederlandse wervingsposter Waffen-SS uit 1942.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum. Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder schriftelijke toestemming van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
Opbraakstraat 62, 6432 BP
Hoensbroek.
Tel. 06-29518257.
E-mail:
redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website:
www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening:
NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
drs. A. Quaedackers, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr. ir. J. Smeets.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
drs. J. Dohmen; dr. F. Gerards;
F. Patelski; J. Reinaerts; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:
Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 8 – 2023

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 23,00 of € 22,00 bij automatische incasso.
Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.
Prijs van dit nummer: € 6,50
excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: CPF XL Communication,
Landgraaf

Verborggen verleden

Johan Hoen 'van de Keuken' en Karel de Grote, het waren niet de minsten die voorbijkwamen in de uitzending van *Verborggen verleden* met de PvdA politica Lilianne Ploumen. Een mooie uitzending, opgenomen in Zuid-Limburg met onder andere een rol voor ons redactielid Funs Patelski en interim-conservator van het Nederlands Mijnmuseum Luc Wolters. Voor wie de uitzending gemist heeft, deze is terug te kijken via de link op de website van Het Land van Herle (landvanherle.nl).

Ik kijk altijd met interesse naar deze serie waarin toch iedere keer weer mooie verhalen van mensen naar voren komen. Het summum is natuurlijk als er plotseling dergelijke belangrijke voorvaders gevonden worden en ik denk dat iedereen die aan stamboomonderzoek doet, stiekem hoopt bekende voorouders te vinden. We hebben twee ouders, vier grootouders, acht overgrootouders. Dat zijn drie generaties, bij tien generaties hebben we al meer dan duizend voorouders. Tellen we dit exponentieel verder terug tot aan de vroege middeleeuwen, dan is de kans dat iemand van Karel de Grote afstamt statistisch zelfs groter dan de kans dat iemand niet van deze grote keizer afstamt. Dan blijkt toch dat we, zoals zo mooi in het Kerkraads gezegd wordt, allemaal 'wietsjichtieg familie' van elkaar zijn.

Het zijn ontelbare, onzichtbare lijntjes met allemaal bijzondere verhalen. Verhalen die vaak verstopt zitten in familiegeschiedenissen, van generatie op generatie verteld worden, vergeten worden en soms ook gewoonweg verzwegen. Vaak zijn het verhalen die verstopt liggen in archieven, zoals in het nieuwe Historisch Centrum Limburg waarover in het vorige nummer is geschreven. Verhalen die erop wachten om gevonden en verteld te worden.

Iedere keer als er een nieuwe MijnStreek uitkomt blijkt er weer een van deze historische juweeltjes gevonden te zijn. En niet over de 'grote geschiedenis' die vaak in dikke boeken beschreven staat, maar juist in de kleinere verhalen van gewone mensen uit onze streek die vaak niet in deze boeken terechtkomen. Verhalen van mensen die hun weg moesten zoeken in de deiningen van de tijd. Met vallen en opstaan, soms met geluk, maar soms ook domme pech. Mensen die door een speling van het lot rijk werden of op het schavot terechtkwamen. En ja, het gaat vaak over mensen die onze voorouders zijn.

Ook in dit nummer van Mijnstreek staan weer mooie artikelen. Ik wens u veel leesplezier.

Joost Reinaerts

INHOUD

Thema

- 4 Het absenteïsme in de ridderschap van het ongedeelde Land van Valkenburg (1619-1626)
Frans Gerards

Thema

- 10 De Armenraad voor Heerlen
Koos Linders

Ingezoomd

- 17 De stille terreur die ook oorlog heet
Hoe de Duitse bezetter statelozen en tot Nederlander genaturaliseerden onder druk zette
Lei Heijenrath

Thema

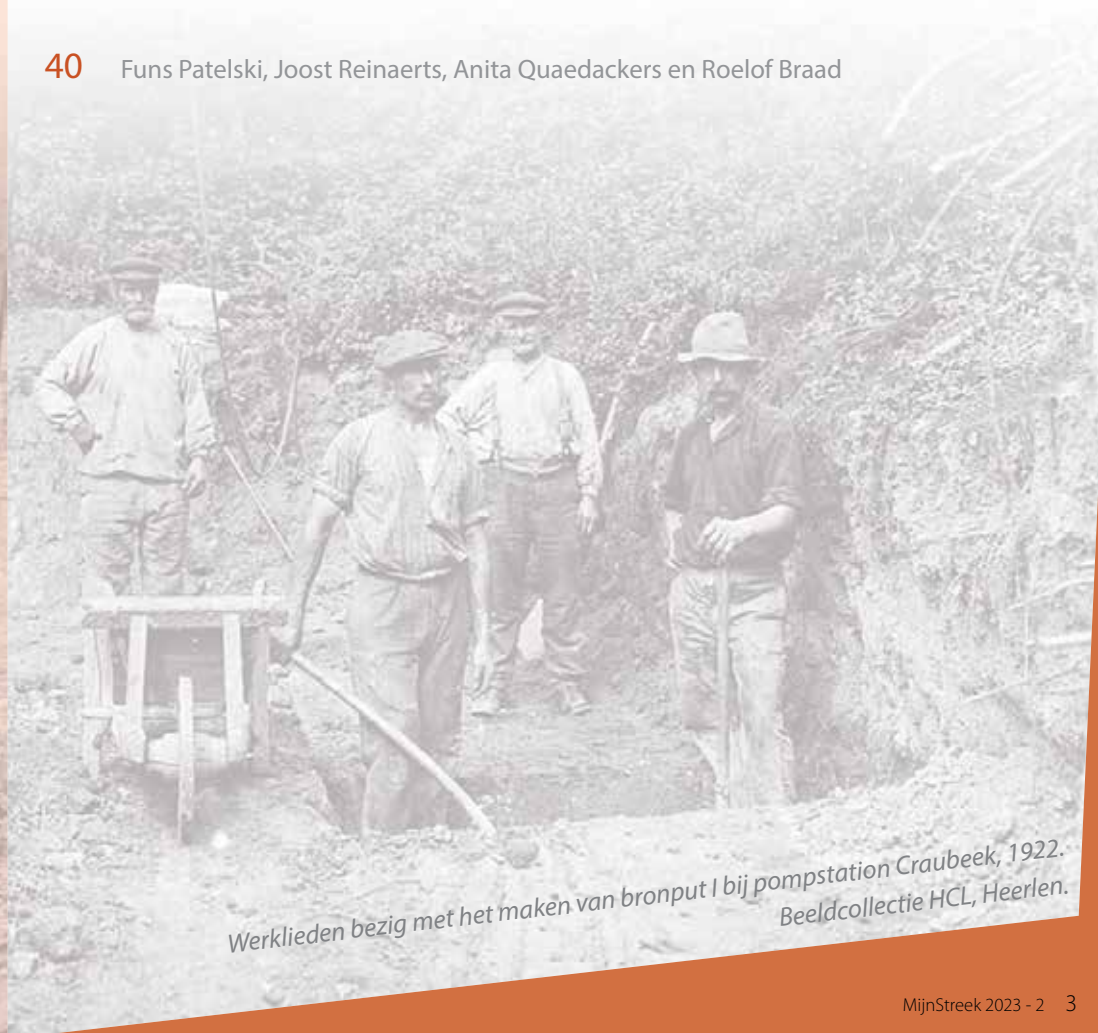
- 22 Hoe Heerlen goede sier maakte met drinkwater uit Voerendaal
De opkomst en ondergang van het Voerendaalse drinkwaterbedrijf
Frans Gerards

Portret

- 32 Vier generaties Hennen in Heerlen, hun bijdrage aan handel, cultuur en maatschappelijke organisaties
Jac Maurer

Aangestipt

- 40 Funs Patelski, Joost Reinaerts, Anita Quaedackers en Roelof Braad

Werklieden bezig met het maken van bronput I bij pompstation Craubeek, 1922.
Beeldcollectie HCL, Heerlen.

FRANS GERARDS

Dr. Frans Gerards is lid van onze redactie en de historische werkgroep 'Het Land van Herle'. Hij bestudeert aspecten van de geschiedenis van deze regio.

Het absenteïsme in de ridderschap van het ongedeelde Land van Valkenburg (1619-1626)

Wie kennis wil verwerven van het functioneren van de Valkenburgse ridderschap zoekt tevergeefs naar een archief van dit college. Dat bestaat namelijk niet. Kennis van de Valkenburgse ridderschap kan daarom alleen worden verkregen door bestudering van het bestuurscollege waarin de ridderschap als eerste lid was vertegenwoordigd en dat waren de Staten van Valkenburg. Ridderschap is daarom identiek met Statenadel. Het tweede lid van de Staten werd gevormd door de vier hoofdschepenbanken: Heerlen, Klimmen, Beek en Meerssen. In deze bijdrage wordt het absenteïsme, c.q. de vergadertrouw van de leden van de ridderschap van het ongedeelde Land van Valkenburg, aan de orde gesteld. Waren zij trouwe bezoekers van de vergaderingen van de Staten of schitterden zij door afwezigheid? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is gebruikgemaakt van een door de Brunssumse historicus Servie Broers in 1996 gepubliceerde steekproef van de vergaderingen van de Staten van het in de jaren 1619 t/m 1626 nog ongedeelde Land van Valkenburg. Gedurende deze periode werden door Broers in totaal 26 vergaderingen van de Staten genoteerd en bij 16 vergaderingen werden ook de namen van de gecompareerde edelen vermeld, dus de namen van de edelen die ook daadwerkelijk tijdens de vergadering aanwezig waren.¹ In deze bijdrage worden deze door Broers aangeleverde data verder geanalyseerd en aangevuld met gegevens uit andere bronnen en voorhanden zijnde literatuur.

Aantal edelen dat per vergadering compareerde

Dat er in de periode van 1619 t/m 1626 in totaal 26 vergaderingen van de Staten plaatsvonden, betekent dat de Staten in deze periode gemiddeld 3,3 keer per jaar vergaderden. Opvallend is verder dat wat de vergadermaanden betreft liefst 8 van de 26 vergaderingen plaatsvonden in de koude en donkere maanden december en januari. Koude, vroeg invallende duisternis, vorst en sneeuw en bijgevolg slecht begaanbare wegen, lijken geen beletsel te zijn geweest om te vergaderen. In de maanden maart t/m april werden 7 vergaderingen genoteerd, in de maanden juni en juli t/m augustus 6 en in de maanden oktober t/m november 5. In de maanden februari, mei en september werd geen enkele vergadering genoteerd. Voor wat september betreft, kan dat te maken hebben gehad met de opening van het jachtseizoen.

In totaal werden verder over de periode van 1619 t/m 1626 de namen van 22 edelen genoteerd die aan de vergaderingen van de Staten konden deelnemen. Bij 16 van de 26 vergaderingen werden per vergadering ook de namen van de gecompareerde edelen vermeld. In tabel 1 wordt per vergaderdatum genoteerd hoeveel van de 22 edelen daadwerkelijk tijdens de vergadering van de Staten kwamen opdagen. Om percentages te kunnen berekenen, is het aantal van 22 op 100% gesteld.

De ridderschap vergaderde het vaakst in hun vertrouwde stek: de kerk in Valkenburg. Foto: R. Braad

Uit tabel 1 blijkt, uitgaande van het aantal van 22 edelen dat op de vergadering aanwezig kon zijn, dat slechts 3 keer de helft van hen of meer tijdens die 16 vergaderingen aanwezig was. Een echte uitschieter was de vergadering van 13 januari 1624 die maar liefst door 13 edelen werd bijgewoond. Bij 13 van de 16 vergaderingen kwam minder dan de helft opdagen. Een dieptepunt was de vergadering van 29 oktober 1624 die slechts door 5 edelen werd bijgewoond. De gemiddelde opkomst over die 16 vergaderingen bedroeg 7,8 wat betekent dat gemiddeld 35% van de edelen per vergadering aanwezig was. Als we ervan uitgaan dat in deze periode in principe 22 edelen het recht hadden om aan de vergaderingen van de Staten deel te nemen, dan is de conclusie gerechtvaardigd dat de opkomst over die 16 vergaderingen behoorlijk aan de lage kant was.

Of men daarmee ook de mogelijkheid verspeelde om het bestuur van het Land van Valkenburg te beïnvloeden, is nog maar de vraag. Er zijn namelijk aanwijzingen dat men zijn mening en stem over een bepaald onderwerp ook schriftelijk kon uitbrengen.² Bovendien kon men een vervanger naar een vergadering sturen. Zo liet Conrad Ulrich Hoen van Hoensbroek zich op 18 januari 1634

jaar	datum	gecompareerd	procentueel
1620	22 april	11	50
1621	19 april	6	27
1622	8 januari	6	27
	26 januari	7	32
	4 maart	6	27
	9 maart	6	27
	13 april	7	32
1623	2 augustus	7	32
	16 december	7	32
1624	10 januari	7	32
	13 januari	13	59
	21 augustus	9	41
	29 oktober	5	23
1625	11 augustus	8	36
	26 december	7	32
1626	19 november	11	50
totaal: 16		totaal: 124	gemiddeld: 35

Tabel 1: Het aantal edelen dat per vergaderdatum compareerde.

voor een vergadering van de Staten in Heerlen vervangen door de licentiaat Stas.³ Een licentiaat was de bezitter van een academische graad die op het baccalaureaat volgde en hem het recht gaf om les te geven.

Broers noteerde in zijn onderzoek bij 15 van de 16 vergaderingen ook de locatie waar werd vergaderd. Daaruit blijkt dat Valkenburg de belangrijkste vergaderplaats was. Maar liefst 12 keer werd vergaderd in Valkenburg. Vaststaat dat dit 3 keer in de kerk van Valkenburg was en 9 keer vermoedelijk in de kerk van Valkenburg. Verder werd er 1 keer vergaderd in Maastricht, Heerlen en Beek. Verder blijkt uit tabel 1 dat voor de vergaderingen van de Staten geen vast vergader-schema werd gehanteerd. Het heeft er alle schijn van dat alleen dan werd vergaderd als daar noodzaak toe was.

Als we uitgaan van 26 in het tijdvak van 1619 t/m 1626 gehouden vergaderingen dan werden maar liefst 11 vergaderingen gehouden in 1621 en 1622. De hoge vergaderfrequentie in die twee jaren kan samen hebben gehangen met het feit dat op 9 april 1621 het Twaalfjarig Bestand afliep. Gedurende het Bestand (1609-1621) was het vrij rustig geweest in het Land van Valkenburg.

De oude ingang van de kerk in Valkenburg.

Na afloop ervan vreesde de bevolking weer zwaar te moeten lijden onder het juk van inkwartieringen en de overlast van troepen.⁴ Om dat te voorkomen zonden de vier Staten van Limburg en de Landen van Overmaas een deputatie naar Den Haag onder leiding van Adriaan van Hoensbroek. Tegen betaling van een contributie van 2450 gulden per maand wist hij een 'sauvegarde' voor de vier landjes te krijgen. Deze moest de bevolking tegen hinderlijke invallen en rooftochten van muitende troepen beschermen. Het gevolg hiervan was dat van 1621 tot 1632 de Overmase gebiedsdelen weinig onder de Tachtigjarige Oorlog te lijden hadden.⁵

Frequent aan- en afwezige edelen in de vergaderingen van de Staten

In tabel 2 zijn alle namen genoemd van de edelen die de helft of meer van alle 16 vergaderingen bijwoonden. Uit tabel 2 blijkt dat slechts 7 van de 22 edelen de helft of meer van alle 16 vergaderingen bijwoonden. Wat die 7 edelen betreft, kan dus van een hoge mate aan vergadertrouw worden gesproken. Dat betekent echter ook dat maar liefst 15 edelen minder dan de helft van die 16 vergaderingen hadden bijgewoond. De vergadertrouw van de in tabel 2 genoemde

namen	bijgewoonde vergaderingen	procentueel
Wolter Hoen van Hoensbroek	15	93,8
Johan van Schwartzendorch	12	75
Conrad Ulrich Hoen van Hoensbroek	11	68,8
Ulrich Hoen van Hoensbroek	10	62,5
Walraf Schellaert van Obbendorf	10	62,5
Arnold Brempt van Doenrade	10	62,5
Jacob Brempt van Etzenrade	8	50

Tabel 2: De edelen die de helft of meer van 16 vergaderingen bijwoonden.

edelen valt voor een deel ook wel te verklaren. De vergadertrouw van Wolter Hoen van Hoensbroek, heer van Geulle en Bunde, kan worden verklaard uit het feit dat hij sinds 1587 stadhouder-voogd van Valkenburg was. In die functie zat hij de vergaderingen van de Staten niet alleen voor, maar hij belegde ze ook. In 1587 had hij dat ambt aangekocht van Werner Huyn van Amstenrade.⁶ De vergadertrouw van Conrad Ulrich Hoen van Hoensbroek, zoon van Wolter Hoen, en Arnold van Brempt van Doenrade kan worden verklaard uit het feit dat zij van 1624 tot 1628 in de staten de functie van commissaris vervulden.⁷ Als zodanig waren zij belast met het ten uitvoer brengen van de besluiten van de Staten. Hun belangrijkste taak bestond uit de repartitie, dus de verdeling van de bedden en lasten over de verschillende heerlijkheden en banken. De vergadertrouw van Ulrich Hoen van Hoensbroek, van 1584 tot 1631 heer van Hoensbroek en broer van bovengenoemde Wolter Hoen, laat zich minder gemakkelijk verklaren. Wat een rol kan hebben gespeeld, is dat ook hij vanaf 1590 voorkomt als commissaris van de Staten.⁸ Dat geldt ook voor Walraf Schellaert van Obbendorf en Jacob Brempt van Etzenrade. Walraf Schellaert van Obbendorf, heer van Schinnen, werd in 1634 namelijk vermeld als commissaris van de

Staten. Dat hij in 1634 als zodanig werd vermeld, kan betekenen dat hij dat ambt ook al eerder vervulde.⁹ En Jacob Brempt van Etzenrade, ook aangeduid als Jacob van Brempt genoemd Leeck, vervulde eveneens de functie van commissaris van de Staten.¹⁰ Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat met name de edelen die een ambtelijke functie in de Staten vervulden een hoge vergadertrouw hadden.

Waarom Johan van Schwartzendorch, heer van de Struyver bij Ten Esschen in Heerlen, de vergaderingen van de Staten zo trouw bijwoonde, blijft nog het meest onduidelijk. Wat een rol kan hebben gespeeld, is dat hij gedurende deze periode tot de vaste afvaardiging behoorde die namens de Staten van Valkenburg de landdagen of generale dagvaarten bijwoonde.¹¹ Het ongedeelde Land van Valkenburg maakte namelijk deel uit van de provincie 'Limburg en de Landen van Overmaas', ook wel de 'provincie de Limbourg' genoemd. Deze provincie bestond uit vier aparte landjes: het hertogdom Limburg, het graafschap Valkenburg en de heerlijkheden 's-Hertogenrade en Dalhem. Omdat deze vier landjes sinds de 14de eeuw in een personele unie verenigd waren met het hertogdom Brabant, waren er jaarlijks ook een of meer vergaderingen van die vier landjes samen.¹² Die gezamenlijke vergadering werd de landdag of generale dagvaart genoemd. De vergaderplaats was gewoonlijk Limbourg aan de Vesdre.¹³ Deze stad werd namelijk gekwalificeerd als 'hoofd ende capitaele plaetse der provintie, hertochdom ende landen van Overmaese'.¹⁴

Wie gedurende de periode van 1619 t/m 1626 schitterden door afwezigheid in de vergadering van de Staten waren Adriaan van Hoensbroek, die slechts 2 van de 16 vergaderingen bijwoonde, Johan Frederik van Schaesberg (3 van 16) en Steven van Eynatten van Reymersbeek (0 van 16). De belangrijkste reden voor hun absenteïsme zal zijn geweest dat het zwaartepunt van hun werkzaamheden elders lag.

Zo verwierf Adriaan van Hoensbroek, die van 1631 tot 1675 heer van Hoensbroek was, in 1613 het erfmaarschalkambt van Gelder en Zutphen en het adellijk huis Haag bij Geldern (Duitsland). Op 11 januari 1619 werd hij als adellijk lid toegelaten tot de Staten van het Overkwartier van Gelder, waar hij tussen 1620 en 1670 een vergadertrouw scoorde van maar liefst 73%.¹⁵

Voor Johan Frederik van Schaesberg, heer van Schaesberg, geldt ongeveer hetzelfde. In 1621 werd hij aangesteld als 'Hofrat' te Düsseldorf en in 1622 als ambtman te Brügggen. In 1623 kwam hij door zijn huwelijk met de vijftienjarige Ferdinanda van Wachtendonck in bezit van de riddersmatige huizen Broeck en Krieckenbeeck. Ook hij maakte deel uit van de Staten van het Overkwartier van Gelder en voor diplomatiek overleg verbleef hij vaker te Brussel.¹⁶ Ook Steven van Eynatten, heer van Reymersbeek te Nuth, die gedurende deze periode geen enkele vergadering van de Staten bijwoonde, was elders actief. Voor het Land van Valkenburg trad hij vele malen op als commissaris of zaakgelastigde te Brussel en Den Haag waar hij op 7 september 1651, tijdens een diplomatieke missie, overleed.¹⁷

Tot slot wordt nog het volgende opgemerkt. Met drie frequent aanwezige leden van de adellijke familie Van Hoensbroek in de vergaderingen van de Staten, namelijk Wolter met zijn zoon Conrad Ulrich en zijn broer Ulrich, mag worden aangenomen dat de familie Van Hoensbroek een zwaar stempel op de vergaderingen van de Staten zal hebben gedrukt, zeker als een enkele keer ook nog Ulrichs zoon Adriaan aanwezig was.

Was het absenteïsme in de Staten een typisch Valkenburgs probleem?

Uit de in het voorafgaande gepresenteerde onderzoeksresultaten kan de conclusie worden getrokken dat het absenteïsme in de vergaderingen van de Staten van Valkenburg een belangrijke rol speelde. De vraag is nu of dit een typisch Valkenburgs probleem was of dat de vergaderingen van de Staten in andere gewesten aan hetzelfde euvel leden.

Uit een onderzoek van Henk van Nierop blijkt dat het absenteïsme in de *Staten van Holland en West-Friesland* nog een graadje erger was.¹⁸ De vergelijking gaat echter in zoverre mank dat het door Van Nierop uitgevoerde onderzoek betrekking had op de tijdvakken 1525-1530 en 1560-1563. In het eerste door Van Nierop genoemde tijdvak was in de Hollandse Staten geen edelman te vinden die de helft van alle vergaderingen had bijgewoond. Sterker nog, in de staten van Holland werden vergaderingen gehouden waarbij de volledige ridderschap verstek liet gaan. In de Staten van Valkenburg is dat in de periode van 1619 t/m

Portret van Adriaan, heer van Hoensbroek (1631-1675). Collectie Kasteel Hoensbroek

Johan Frederik van Schaesberg (1598-1671), heer van Schaesberg 1619-1671. Bron: Wikimedia

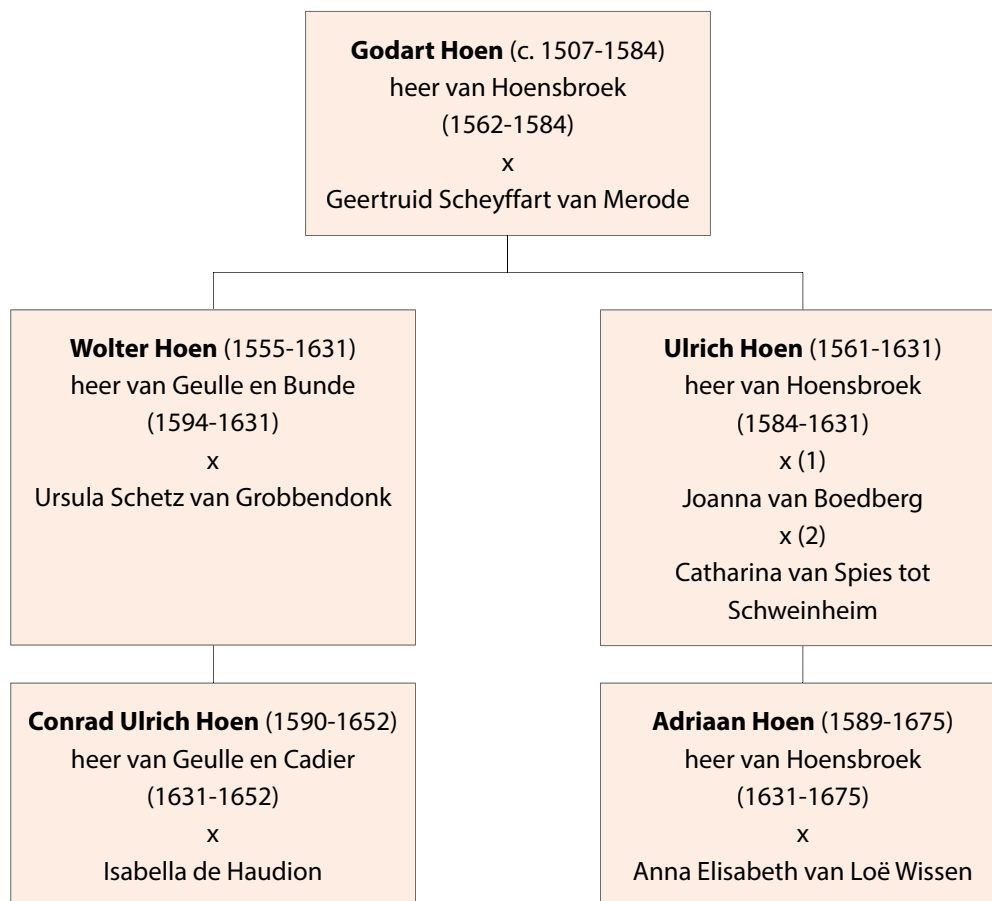
1626 bij de 16 vergaderingen, waarbij de namen van de gecompareerde edelen werden vermeld, geen enkele keer voorgekomen. De Hollandse edelen die wel met enige regelmaat in de vergadering van de Staten compareerden, bekleedden allen, net als in Valkenburg, belangrijke ambten. In het tweede door Van Nierop genoemde tijdvak nam de vergaderfrequentie toe. Per jaar werd dus vaker vergaderd. Het gevolg hiervan was echter dat het absenteïsme nog verder toenam. In het *Overkwartier van Gelder* was het niet veel beter.¹⁹ Omstreeks 1607 telde de ridderschap daar bijna tachtig edelen. Nog geen dertig procent van hen verscheen op een vergadering van de Staten. In de periode van 1640 tot 1680 telde de ridderschap ca. twintig leden, waarvan de helft ter vergadering verscheen. In de ridderschap van *Overijssel* was het 't zelfde liedje. Het absenteïsme werd daar zelfs betiteld als een 'oude kwaal'. Om de leden van de ridderschap van die oude kwaal te genezen werd op 26 november 1530 aangekondigd dat met ingang

van de eerstkomende landdag elke riddermatige edelman die niet persoonlijk zou verschijnen zijn verschrijvingsrecht zou verliezen. Kortom, hij verloor dan het recht om voor een vergadering van de Staten te worden uitgenodigd.²⁰

Conclusie

Uit het voorafgaande kan worden geconcludeerd dat het absenteïsme in de vergaderingen van de Staten van het ongedeelde Land van Valkenburg een belangrijke rol heeft gespeeld, maar desalniettemin geen typisch Valkenburgs probleem was. Ook de vergaderingen van de Staten in andere gewesten kampten met dit probleem. Met zekerheid kan dan ook worden gesteld dat de meeste van de riddermatige edelen absoluut geen vergadertijgers waren. Besturen, vergaderen en overleg plegen lijkt niet hun sterkste kant te zijn geweest. Bevelen en orders uitdelen, commanderen en vooral op jacht gaan, lag hen waarschijnlijk beter.

Relatieschema van de in de ridderschap vertegenwoordigde heren Hoen van Hoensbroek

Noten

- 1 H.J.S.M. Broers, 'De Valkenburgse Ridderschap van 1619 tot 1626', *Het Land van Herle* 46 (1996) 116-128. Deze bijdrage van Broers was gebaseerd op een oud handschrift dat zich bevindt in het Historisch Centrum Limburg te Maastricht (zie: Landen van Overmaas, inv.nr. 466). Hierbij wordt opgemerkt dat de door Broers getrokken steekproef geen representatieve steekproef is. Het trekken van een representatieve steekproef is sowieso onmogelijk omdat door de eeuwen heen niet alle vergaderdatums van de Staten en de namen van alle edelen die op die vergaderdatums compareerden bekend zijn.
- 2 Daris vermeldde een aantal edelen 'de welke alle syn gewoon geweest te compareren op de vergadering of by inschryving haar opinien en stemmen in de vergadering te senden'. Zie: J. Daris, 'Notes Historique sur les anciens pays d'Outre Meuse', *Analectes pou server l'histoire ecclésiastique de la Belgique* XVII (1875) 401.
- 3 Archiv Schloss Haag, inv.nr. 4695.
- 4 E. Slanghen, *Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige Hertogdom Limburg* (Hoensbroek 1865) 94.
- 5 E. Slanghen, 'Een blik op Valkenburg', *PSHAL* XV (1878) 344-347; H.H.E. Wouters, 'Het Limburgs Maasdal gedurende de Tachtigjarige- en Dertigjarige oorlog, met inleiding en vervolg 1543-1663', in: *Limburgs Verleden* (Maastricht 1967) 345; P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum 2000) 183; W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, deel 1* (Assen 1974) 174.
- 6 H.J.S.M. Broers, 117.
- 7 Archiv Schloss Haag, inv.nr. 4664; E. Slanghen, *Bijdragen*, 69.
- 8 J.M. van de Venne, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek* (Hoensbroek 1967) 83.
- 9 Archiv Schloss Haag, inv.nr. 4698.
- 10 E. Slanghen, *Bijdragen*, 69.
- 11 H.J.S.M. Broers, 118. Zie ook: J. Thielens, 'Les Assemblées d'Etats du Duché de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse au XVII Siècle', *Anciens Pays et Assemblées d'Etats; Standen en Landen* XLIII (1968) 61.
- 12 Een personele unie is een staatkundige constructie waarbij twee of meer staten hetzelfde staatshoofd hebben, maar voor het overige, wat binnen- en buitenlands bestuur betreft, zelfstandig zijn.
- 13 J. Thielens, 39.
- 14 J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaze, 1644-1662, Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* (Assen 1978) 8-9.
- 15 G.A.H. Venner, 'De ridderschap van het Overkwartier van Gelder 1590-1702', *PSHAL* 134-135 (1998-1999), 310. Zie over Adriaan van Hoenbroek: *Geschiedenis van Hoensbroek*, 90-97.
- 16 L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung* (Assen 1972) 84-156.
- 17 H.J.S.M. Broers, 126.
- 18 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* ('s-Gravenhage 1984) 178-185.
- 19 G.H.A. Venner, 'De ridderschap van het Overkwartier, circa 1540-1795', in: J. Dronkers, e.a., *Adel en ridderschap in Gelderland* (Arnhem 2013) 222 en 307-308.
- 20 A.J. Mensema, Js. Mooijweer en J.C. Streng, *De ridderschap van Overijssel. Le metier du Noble* (Zwolle 2001) 33.

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog, lid van de historische werkgroep 'Het Land van Herle', historicus en redactiesecretaris van dit tijdschrift.

De Armenraad voor Heerlen

De installatie van de Armenraad voor Heerlen in 1915 was een direct gevolg van de nieuwe Armenwet van 1912. De vragen die hier aan de orde komen luiden: hoe was de zorg voor armen en behoeftigen geregeld voor 1912? Waarom werd er in iedere (grote) gemeente in Nederland een Armenraad opgericht? Wat was de taak van deze raad? Hoe functioneerde de Armenraad voor Heerlen en wat was zijn positie in de samenleving?

Voor 1912

Eeuwenlang is de zorg voor armen en behoeftigen een aangelegenheid geweest voor de kerken. Deze zagen het als hun taak om op deze wijze het christelijke principe van naastenliefde in praktijk te brengen. Overheidsbemoeyenis met de zorg voor armen kwam op de tweede plaats en was als aanvulling op de kerkelijke activiteiten in dezen bedoeld. In de loop der tijd ontstonden op verschillende plaatsen armenhuizen, weeshuizen, 'oudeliedengestichten' en hospitalen, die niet zelden door kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, adel of gegoede burgerij opgericht werden tot eigen glorie of zielenheil. Regenten en regentessen bestuurden deze huizen en zij werden soms bijgestaan door religieuze ordes of congregaties. Onder de bewoners werd een stevige tucht afgedwongen en men poogde hen op te voeden tot gehoorzame burgers en toegewijde kerkklidmaten. Was de arme geen lid van het 'juiste' kerkgenootschap, dan ontving deze geen ondersteuning en moest hij/zij zijn/haar heil elders zoeken.¹

Het eerste Nederlandse armenwetje (1814) regelde onder andere het oprichten van 'Kollegies van Regenten over de Armen', die zich bezig zouden gaan houden met de zorg voor de armen als aanvulling op de kerkelijke activiteiten.² Pas in 1854 kwam er een nieuwe Armenwet. Met uitzondering voor 'armlastige besmettelijke zieken en krankzinnigen' kreeg de overheid niets te zeggen over de armenzorg, die het primaat bleef van de kerken en particuliere instellingen en daarom een sterk bevoogdend karakter behield. Er werden Burgerlijke Armbesturen opgericht die mochten bijspringen wanneer de kerken tekortschoten.

De nieuwe Armenwet

In 1912 werd in het parlement een nieuwe Armenwet aangenomen waarin de particuliere instellingen het 'eerste recht van onderstand' behielden.³ Toch boekte men met deze wet vooruitgang, met name op het gebied van samenwerking tussen de verschillende hulporganisaties. In grote steden moesten er zogenaamde Armenraden komen die een coördinerende en adviseerende taak kregen en waar kerkelijke en particuliere hulporganisaties op basis van vrijwilligheid aan deel konden nemen. Dubbele bedeling werd toegestaan: wanneer kerken of particulieren te weinig ondersteuning gaven, kon het Burgerlijk Armbestuur bijspringen. Het burgerlijk armbestuur was verplicht lid van de raad en moest een centraal register van bedeelden bijhouden. Met deze wet kregen armen echter geen recht op bijstand door het Burgerlijk Armbestuur, ook was er in beginsel geen beroepsrecht wanneer hulp geweigerd werd.⁴

'Die Armensuppe'; een schilderij uit 1893 van Albert Anker (1831-1910). Bron: wikimedia

Heerlen kende vóór 1912 een aantal kerkelijke instellingen voor hulp aan armen en behoeftigen, zoals de Vincentiusvereniging van de St. Pancratiusparochie en de diaconieën van verschillende protestantse kerken.⁵ Vanaf 1815 functioneerde in Heerlen een 'commissie van ondersteuning', later het Burgerlijk Armbestuur genoemd. De Vincentiusvereniging en het burgerlijk armbestuur werkten nauw samen om de betrokken gezinnen efficiënter te kunnen benaderen.⁶ Kapelaan Petrus Savelberg van de St. Pancratiusparochie opende in 1867 het 'Armenhuisje' in een pandje aan de Gasthuisstraat in Heerlen. In 1870 verhuisde Savelberg naar het vacante St. Claraklooster aan de Gasthuisstraat omdat de aldaar woonachtige zusters Franciscanessen van Heythuysen een nieuw klooster betrokken hadden. Twee jaar later richtte hij de facto de Congregatie van De Kleine Zusters van de H. Joseph op, die hem bij zijn zorg voor armen en behoeftigen in zijn gasthuis zouden ondersteunen. Tien jaar later volgde de bekrachtiging van de oprichting van de congregatie de jure, toen de bisschop van Roermond, mgr. J. Paredis, de constituties goedkeurde.⁷

Oprichting van de Armenraad

Het zou nog meer dan twee jaar duren maar in 1914 nam de toenmalige burgemeester van Heerlen, mr. M. Waszink, het initiatief tot het oprichten van de Armenraad voor Heerlen. Waarom het nog twee jaar moest duren is slechts gissen. Was het onwil tot samenwerking? Was het omdat alleen

het burgerlijk armbestuur verplicht was om lid te worden en de overige instellingen niet? Was het omdat er gebrek aan geld was (de overheid vergoedde slechts de secretaris van de raad; meestal een nevenfunctie)? Hoe het ook zij, op 4 augustus 1915 vond in de raadszaal van Heerlen de installatievergadering van de Armenraad plaats.⁸ Uit de wijde omtrek van Heerlen waren vertegenwoordigers van burgerlijke armbesturen en particuliere/kerkelijke instellingen aanwezig; het zou dus in feite een districtsraad worden. Naast de Armenraad van Alkmaar was de Armenraad van Heerlen de enige districtsraad in Nederland.⁹

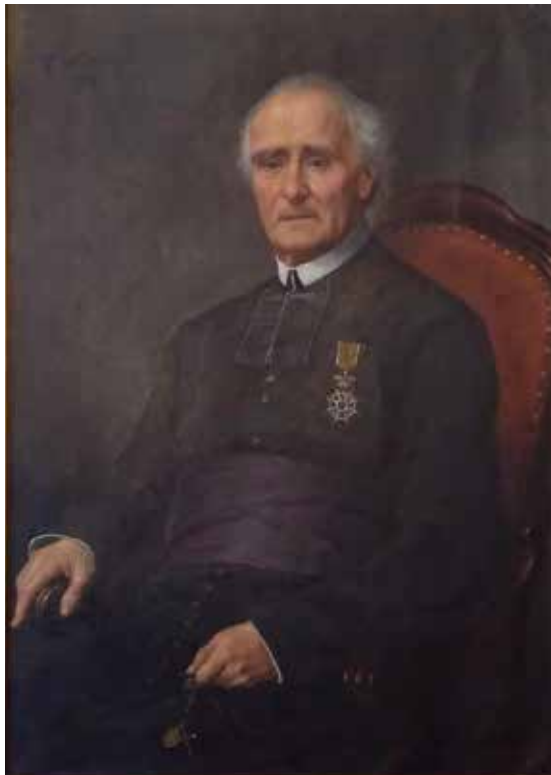
Ter vergadering waren onderstaande instellingen aanwezig. Uit Heerlen:

St. Elisabeth Vereeniging;¹⁰
 Hulpkas ten behoeve van het personeel der Mij. Tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen;
 St. Vincentiusvereniging;
 Burgerlijk Armbestuur;
 R.K. Vereeniging Het Groene Kruis;
 Diaconie der Ned. Herv. Gemeente.

Van de volgende gemeentes waren de R.K. Parochiale Armbesturen en het Burgerlijk Armbestuur aanwezig: Hoensbroek, Merkelbeek, Voerendaal (inclusief het R.K. Armbestuur van Ubachsberg), Klimmen, Brunssum, Schinnen en Spaubeek. Van Schaesberg en Nuth waren alleen de Burgerlijke Armbesturen aanwezig. Verhindert waren de vertegenwoordigers van het St. Josephgesticht

Rechts: Standbeeld van mgr. Savelberg die mede aan de wieg stond van de Heerlense Armeenzorg.

*Mgr. Petrus Joseph Savelberg (1827-1907).
Bron: wikimedia*

Het bestuur van de St. Elisabethvereniging op 2 oktober 1938. De vereniging is opgericht op 1 oktober 1913 ter leniging van noden van behoeftige zieken, ouden van dagen en jonge moeders. Foto vermoedelijk genomen bij gelegenheid van het zilveren jubileum van de vereniging.

Zittend van links naar rechts: mevr. Van Grunsven, moeder van de burgemeester, mevr. De Hesselle, kapelaan Berix, geestelijk adviseur, mevr. Dupont, president, mevr. Kusters en mevr. Zoetmulder. Staande van links naar rechts twee onbekenden, de dames Wintgens, Driessen, Van de Venne, Alard, Dahmen, Pieters, onbekend, Van de Ven, Alsdorf en Duysens.

Links: Mr. Marinus Alphonse Marie Waszink, geboren te Maastricht 18 mei 1881 en overleden te Breda 23 oktober 1943. Burgemeester van Heerlen van 1913-1926.

Hubert Jozef Dupont (1880-1964) in december 1934.

te Heerlen, van het Burgerlijk Armbestuur van Amsterrade en van het kerkbestuur van de Corneliusparochie van Heerlerheide (Heerlen). In zijn installatierede benadrukte de voorzitter van de vergadering, burgemeester Waszink, nogmaals het hoofddoel van de Armenraad: "bevordering der onderlinge aanraking en samenwerking der weldadigheidsinstellingen, met eerbiediging van ieders eigen karakter". Waszink voorzag dat bij het groeiend aantal arbeiders in de streek, voornamelijk mijnwerkers, ook een groeiend beroep gedaan zou worden op armenzorg wanneer een mijnwerker slachtoffer zou worden van een ongeval of zou komen te overlijden. Het zou hem niet verwonderen als vroeg of laat de oprichting van een tehuis voor oude mannen en vrouwen of van een weeshuis noodzakelijk zou zijn. Hij voorzag ook een uitbreiding en herziening van de 'geneeskundige armenzorg'. En wat zou er gebeuren wanneer er zich in handel en industrie een malaise zou voordoen? Kortom: er was alle reden voor een deskundige Armenraad om bestuurders te adviseren. Na het aanroepen van 'Gods hoogen zegen' verklaarde hij de Armenraad voor geïnstalleerd. Als bestuursleden van de raad werden de volgende personen gekozen: mevr. M. Schroeder-Cambrey (Heerlen, St. Elisabeth Vereeniging), kapelaan J. Neis (Voerendaal), E. van Zijdeveld (Hulpkas ten behoeve van het personeel der Mij. Tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolen-

mijnen), H. Pijls (Parochiaal Armbestuur Schinnen), H. Keijbets (pastoor te Merkelbeek, tevens vertegenwoordiger van de Stichting De Limpens). Als voorzitter werd gekozen J. Dupont, directeur van de Heerlener Bank te Heerlen. Als bestuurslid van veel organisaties in Heerlen, onder andere voorzitter van het kerkbestuur van de Pancratiusparochie, behoorde Dupont tot de bestuurlijke elite van Heerlen.¹¹ Ter vergadering werd een budget afgesproken van fl. 900,-, bestemd voor het bureau van de Armenraad, dat gevestigd werd aan de Stationsstraat 58a te Heerlen. Dit bureau was noodzakelijk voor een belangrijke taak van de raad, namelijk het in kaart brengen van de armoede in de regio en het coördineren van de aanvragen tot bijstand om te voorkomen dat er dubbele en soms driedubbele uitkeringen gedaan werden. Bij de zogenaamde 'Kamer van Navraag', onderdeel van de Armenraad, konden de aangesloten instellingen informeren hoe de situatie was van individuen of gezinnen die bijstand aangevraagd hadden. Hulpzoekenden konden zich ook direct tot de Armenraad richten, maar de raad gaf zelf geen ondersteuning: zij verwees in die gevallen door naar een van de aangesloten instellingen. Tijdens de tweede vergadering van de raad werd nog eens met nadruk gewezen op een belangrijke preventietaak, namelijk het nemen van maatregelen die zouden kunnen leiden tot het voorkomen van armoede. In de

praktijk hield dat voornamelijk in het rondsturen van moraliserende brieven met daarin oproepen tot het bestrijden van bedelarij door kinderen, overmatig drankgebruik en 'zedeloos handelen': "... zij verliezen de wiskracht om zichzelf te helpen en vermeederen het aantal paupers, leeglopers en zedelijk minderwaardigen".¹² Voorzitter Dupont sloot zijn inleidend woord tot deze vergadering af met het uitspreken van de wens dat "onze arbeid in dienst van de Christelijke charitas onder Gods besten zegen moge strekken tot heil van de hulpbehoevende medeburgers". Het primaat van de liefdadigheid bleef liggen bij de particuliere, i.e. christelijke instellingen. Armoedebestrijding bleef bestaan op het niveau van (christelijke) liefdadigheid en er was nog weinig oog voor structurele maatschappelijke veranderingen om armoede tegen te gaan.

Samenwerking

De samenwerking van de verschillende gemeentes met de Armenraad verliep niet altijd soepel. Zo was er een verschil van mening over de financiële bijdrage tussen de gemeentes Klimmen en Hoensbroek enerzijds en het bestuur van de raad anderzijds. Het geschil werd voorgelegd aan Gedeputeerde Staten van Limburg die, conform de wet, de bijdragen van de gemeentes vaststelden naar evenredigheid van het aantal inwoners. De Tweede Kamer keurde de beslissing van GS goed.¹³ Niet alle gemeentes waren even actief betrokken bij de raad. In de vergadering van 22 maart 1920 wordt vermeld dat gemeentes niet altijd aan hun financiële verplichting voldoen omdat zij vonden dat de activiteiten van de Armenraad niet evenredig waren met de hoogte van hun bijdrage tot functioneren van de raad. De gemeente Brunssum beloofde lid te blijven van de raad en in het vervolg de met de post ontvangen enveloppen weer open te maken. De Armenraad had zich bij de gemeente Brunssum beklagd over haar gebrekkige belangstelling en over het feit dat de post niet goed gelezen werd.¹⁴

Activiteiten

De evaluatie van het functioneren van de Armenraad over de eerste vier jaren van zijn bestaan liet zien dat er meer dan 2000 personen tussenkomst of voorlichting hadden gevraagd, er bij de Kamer van Navraag 1046 dossiers lagen en dat er 1500

volledige schriftelijke inlichtingen waren verstrekt aan de deelnemende instellingen evenals 1000 zogenaamde korte rapporten en mondelinge inlichtingen.¹⁵

De in die eerste periode verstrekte adviezen geven ons een inzicht in de toentertijd heersende sociale problematiek. De verpleging van zieke armlastigen liet te wensen over. Er werd onderzoek gedaan naar de genees- en verloskundige armenzorg en er volgden adviezen daaromtrent. Er moest gezorgd worden voor huisvesting voor daklozen, voor een nachtverblijf en de toestanden in 'volkslogementen' werden als onacceptabel bestempeld. Een onderzoek naar kindbescherming in de Mijnstreek leidde tot het advies van de oprichting van voogdijverenigingen. De Raad bracht door middel van onderzoek het bestaan van clandestiene banken van lening en pandjeshuizen aan het licht. De Raad bemoeide zich met bestrijding van drankmisbruik, landloperij en bedelarij en van besmettelijke en geslachtsziekten. Verder zette de Raad zich in voor "bestrijding van het zich verbreidende euvel der zgn. kwaadwillige verlaten en onwettige samenleving".¹⁶ De woningnood en de vestiging van armlastige personen van elders in het mijn-district waren een voortdurende bron van zorg.

Landelijke bekendheid: het probleem van de 'vestiging van armlastigen'

Het probleem van de toenemende vestiging van werkzoekende armlastigen in de Mijnstreek was voor de secretaris van de Armenraad Heerlen, Th. Van Lier, aanleiding om de alarmbel te luiden.¹⁷ Van Lier constateerde allereerst dat het probleem van de armenzorg verschoven was van lokaal naar nationaal. Door de toenemende industrialisering in verschillende centra van ons land verplaatsten arbeiders zich steeds meer naar de meest aantrekkelijke regio's waar zij meenden dat voldoende werk te vinden was en de lonen dienengevolge hoger waren. De mijnstreek was zo'n regio. In hun kielzog volgden ook arbeiders die ongeschoold of ongeschikt waren voor het zware mijnwerk en 'allerlei gespuis'. Ook kwam het voor dat gemeentebesturen en armenraden elders uit Nederland, bijvoorbeeld uit de veenkolonies van Drenthe en de textielgebieden uit Twente, werklozen of armen met hun gezinnen naar de Mijnstreek stuurden. Zij kregen een kaartje enkele reis Heerlen, waar hen als lokkertje een postwissel

van fl. 15,- wachtte. Dikwijls vonden zij niet met een werk, laat staan een onderkomen. De door de mijnen gebouwde barakken waren ontoereikend om de woningnood te lenigen. Zo waren deze mensen al snel aangewezen op armenzorg. Bovendien bevorderde deze toestand bedelarij, landloperij en diefstal.

Hoewel de Grondwet de 'zorg voor armlastigen' als verantwoordelijkheid bij de Rijksregering neerlegde, schoof het Rijk dit probleem door naar de lokale overheden. Van Lier pleitte er voor om de armenzorg intercommunaal te regelen, dat het Rijk de lokale armenzorg indien nodig subsidieerde en (ook in financieel opzicht) zorg zou dragen voor de oprichting van 'werkinrichtingen voor behoeftigen'. Bepaald vooruitstrevend was zijn voorstel om, welke oplossing er ook gekozen zou worden, uit te gaan van het bestrijden van de maatschappelijke oorzaken van armoede. Daarbij zouden ook de sociale verzekeringen, de arbeidsbeurzen en de werkgevers- en werknemersorganisaties betrokken moeten worden. De reactie van de minister was een brief aan de Commissarissen van de Koningin in de provincies buiten Limburg. De lokale overheden moesten maar waarschuwen tegen het op goed geluk afreizen naar de Mijnstreek en eerst inlichtingen inwinnen bij de arbeidsbeurzen en de gemeentebesturen aldaar. De Armenraad Heerlen besloot om zelf het initiatief te nemen en een waarschuwende brief te publiceren in de Nederlandse regionale dag- en weekbladen.¹⁸

Crisisjaren en oorlog

Tijdens de crisisjaren na 1930 bewees de Raad haar bestaansrecht door haar hulp aan de velen die het slachtoffer waren geworden van massasoortslagen. Buitenlandse arbeiders werden geholpen bij hun repatriëring en voor in Nederland geboren arbeiders werden via de leden van de Raad werkloosheidsuitkeringen geregeld. De Tweede Wereldoorlog maakte het werk van de Raad bijna onmogelijk omdat zij in de ogen van de bezetter te weinig 'loyaal' samenwerkte met de door hem in het leven geroepen hulporganisaties als 'Winterhulp' en de stichting 'Nederlandsche Volksdienst'.¹⁹ Het kostte de bureauchef, Ernest Cornips, zijn leven. Op 4 september 1944 werd hij te Vught gefusilleerd. Als bureauchef van de Armenraad had hij veel contacten in de streek die hij inzette voor zijn verzetswerk.²⁰

Na de Tweede Wereldoorlog

Na 1945 zette de Raad zich vooral in voor oorlogsslachtoffers, zoals geëvacueerde en gerepatriëerde Nederlanders. De periode na de Tweede wereldoorlog luidt ook het begin in van de opbouw van de verzorgingsstaat in Nederland. De vele sociale wetten die in die periode werden uitgevaardigd plaatsten de Raad voor grote, vooral organisatorische, problemen. Het personeelsbestand van de Raad nam toe. Ook de naamgeving van de Raad werd problematisch. 'Armenraad' had een nare bijklank en daarom werd de naam veranderd in 'Sociale Raad voor de Mijnstreek'.

Op 1 januari 1965 trad de nieuwe Algemene Bijstandswet in werking. Sociale raden als de Armenraad zouden ophouden te bestaan omdat leniging van stoffelijke en materiële nood voortaan primair tot de taak van de overheid gerekend zou worden. Nederlandse onderdanen kregen het *recht* op hulp van de overheid, wanneer dat nodig was. Particuliere, i.e. kerkelijke hulpinstellingen, konden aanvullende hulp verlenen. Een Rompwet 'Instellingen van Weldadigheid' regelde voortaan de activiteiten van deze particuliere instellingen, vooral waar het ging om het houden van collectes en andere fondswervende activiteiten. Op 1 januari 1965 werd daarom de Sociale Raad voor de Mijnstreek door het College van Burgemeester en Wethouders van Heerlen ontbonden. Bedroeg bij oprichting het aantal 'instellingen van weldadigheid' 26, bij de ontbinding van de raad was dat aantal opgelopen tot 117.²¹

Nabeschouwing

De geschiedenis van de Armenraad Heerlen, respectievelijk Sociale Raad voor de Mijnstreek laat een interessante ontwikkeling zien in de richting van de opbouw van de verzorgingsstaat in Nederland in de loop van de twintigste eeuw. Aanvankelijk was de zorg voor mensen die sociale/financiële ondersteuning nodig hadden het primaat van particuliere organisaties. Het waren vooral de kerken van de verschillende denominaties die deze zorg op zich namen. Dat was al eeuwenlang het geval: de plicht tot christelijke naastenliefde dwong hen daartoe. Dat de zogenaamde 'zelfheiliging' in deze plicht tot naastenliefde een grote rol speelde, is duidelijk.²² Vanaf het einde van de negentiende eeuw nam de overheid inzake 'armoedehulp' een steeds

grotere verantwoordelijkheid. Naast het argument dat het een morele plicht was van de overheid om zorg te dragen voor de armen (Thorbecke), hield zij ook in het achterhoofd dat die zorg bij zou dragen aan de rust in de samenleving.²³ Aanvankelijk zag de overheid voor zichzelf slechts een coördinerende en organiserende taak in het woud van hulpverlenende instellingen. Het primaat voor de hulpverlening bleef liggen bij de particuliere organisaties. De overheid vulde de hulp, indien nodig, aan. Pas na de Tweede Wereldoorlog kantelde deze situatie omdat de overheid steeds meer taken

naar zich toe trok. Dat was ook het geval met de zorg voor minderbedeelden en voor mensen die sociaal/financieel in de knel waren gekomen. Met de Algemene Bijstandswet werd deze zorg een plicht van de overheid, waar de zorgbehoevenden rechten aan konden ontleen. Zo werden de rollen omgedraaid: ondersteuning vanuit de overheid stond op de eerste plaats, organisaties als diaconieën, Vincentiusverenigingen en niet-kerkelijke liefdadigheidsinstellingen vulden zo nodig aan. De verzorgingsstaat, waarin de overheid de primaire verantwoordelijkheid draagt voor het welzijn van zijn burgers, was geboren.

Noten

- 1 M. van Leeuwen, 'Armenzorg 1912-1965: van centrum naar periferie', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (red.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekering in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 520-569, 520.
- 2 M. Heemels, 'Bij het afscheid van een dame. De Roermondse Sint Elisabethvereniging in 1909', in: *Jaarboek SHCL* 63 (2018) 110-133, 113.
- 3 'De armenwet van 1912 maakte het de overheid mogelijk om subsidiair aan de kerkelijke en particuliere instellingen de armenzorg te beoefenen door middel van burgerlijke of gemengde instellingen voor weldadigheid. Armenzorg bestond uit financiële, materiële en immateriële bijstand aan armen. De instellingen van weldadigheid waren aan overheidstoezicht onderworpen.' Uit de Memorie van toelichting op kamerstuk 29 013 Intrekking van de Rompwet instellingen van weldadigheid, vergaderjaar 2002-2003, Tweede Kamer der Staten-Generaal. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-29013-3.html>. Geraadpleegd 27-10-2022.
- 4 Van Leeuwen (1998) 521-522.
- 5 L. van Hommerich, 'Honderdjarig bestaan der St. Vincentiusconferentie van de Hoofdparochiale St. Pancratiuskerk, 1861-1961', in: *LvH*, 10 (1960) 141-164. Voor de protestantse kerken zie bijvoorbeeld A. Postma-Van Leeuwen e.a., *Hervormde gemeente van Heerlen 1649-1949* (Zaltbommel 1949), passim.
- 6 Van Hommerich (1960) 148.
- 7 G. Dorren, *Met de minsten der mijnen. Geschiedenis van De Kleine Zusters van de H. Joseph* (Hilversum 2013) 29 vv.
- 8 Notulen van de installatievergadering gehouden op Woensdag, den 4 Augustus 1915, 's namiddags om 5^{1/4} uur, in de Raadszaal te Heerlen, onder voorzitterschap van Mr. M.A.M. Waszink, Burgemeester van Heerlen. Historisch Centrum Limburg, locatie Heerlen (HCL-H), 109, Armenraad voor Heerlen, later Sociale Raad voor de Mijnstreek, 1915-1965, inv.nr. 355, Notulen Armenraad, 1915 - 22 september 1942.
- 9 Van Leeuwen (1998) 525.
- 10 De St. Elisabethvereniging Heerlen werd opgericht op 1 oktober 1913 en was de vrouwelijke tegenhanger van de St. Vincentiusvereniging. Zij hield zich bezig met de zorg voor arme vrouwen, vooral kraamvrouwen, zieke vrouwen, weduwen en wezen.
- 11 M. Brylka, 'De bestuurlijke elite van Heerlen 1890-1930', in: *Jaarboek SHCL* 33 (1988) 114-149, 143.
- 12 HCL-H, 109, inv.nr. 355, brief van de Armenraad aan de aangesloten instellingen, december 1915. Bijlage bij het 'Jaarverslag van den Armenraad' 1915.
- 13 Tweede Kamer: Bijlage E. 377. 1-2 bij 'verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over 1916' https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19171918/0000329093/1/pdf/SGD_19171918_0002472.pdf.
- 14 HCL-H, 109, inv.nr. 355, notulen van de Armenraad Heerlen van 25-7-1922.
- 15 HCL-H, 109, inv.nr. 355, notulen van de Armenraad Heerlen van 6-10-1919.
- 16 HCL-H, 109, inv.nr. 355, notulen van de Armenraad Heerlen van 22-3-1920.
- 17 Th. Van Lier, *De vestiging van armlastigen of spoedig armlastig wordende personen in andere gemeenten in het algemeen en in het bijzonder in de mijnstreek van Limburg*. Inleiding gehouden in de vergadering der Algemeene Armencommissie, met Voorzitters en Secretarissen der Armenraden, op 30 april 1919 te Utrecht. Heerlen 1919.
- 18 Zoals bijvoorbeeld in het Groningse Nieuwsblad *De Noord-Ooster*, 8 september 1925: "... dat zich tegenwoordig veel personen en gezinnen naar de Mijnstreek begeven — vaak zelfs op aandringen van gemeente- of armbesturen — zonder dat zij zekerheid hebben, alhier werk en huisvesting te zullen vinden. Deze personen zijn gedurende korteren of langeren tijd aan de bitterste ellende en armoede ten prooi, vooral dan wanneer zij niet in het bezit zijn van voldoende geldelijke middelen om gedurende enkele weken in het levensonderhoud van zichzelf en eventueel hun gezin, te voorzien."
- 19 HCL-H, Toegang 077, Winterhulp Nederland, afdeling Heerlen. Tijdens de verhuizing van het archief naar de locatie in Vrieheide heb ik dit, behoudens de inleiding, nog niet kunnen raadplegen.
- 20 A. Cammaert, *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede wereldoorlog* (Leeuwarden/Mechelen 1994) 662.
- 21 *Limburgsch Dagblad*, 16 december 1964.
- 22 Zie bijvoorbeeld de doelstelling van de Vincentiusvereniging Gerardus Majella parochie Heerlen, 1932: "Zij is een godsdienstige charitatief sociale vereniging, waarvan het godsdienstige en daarna vooral het charitatieve karakter op de voorgrond treedt. Zij is er tot zelfheiliging der leden, waarbij een niet te onderschatten middel is het geregeld bijwonen der conferenties, het kweken van de geest van naastenliefde, ook onder de leden. Het voornaamste liefdewerk is dat van het bezoeken der armen." <https://www.rijckhey.nl/cultureel-erfgoed/vincentius-en-elisabethvereniging>. Geraadpleegd 29-10-2022.
- 23 https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_mw/details.php?cps=0&canon_id=221. Geraadpleegd 29-10-2022.

LEI HEIJENRATH

Dr. Lei Heijenrath studeerde Nederlandse taal- en letterkunde en was werkzaam in het voortgezet en hoger onderwijs. Hij is voorzitter van de Stichting Fontes Rodenses in Kerkrade en publiceert over de regionale geschiedenis.

De stille terreur die ook oorlog heet

Hoe de Duitse bezetter statelozen en tot Nederlander genaturaliseerden onder druk zette

Als we aan oorlog denken, gaan onze gedachten uit naar militairen die vechten, gebouwen die gebombardeerd worden en burgers die omkomen. Dat tijdens een oorlog de bezettende macht zich doorgaans ook te buiten gaat aan geestelijke terreur, haalt slechts sporadisch de krant. Ook nu bepalen de beelden van de verwoestingen die de Russen aanrichten in Oekraïne ons besef van oorlog. Zelfs boeken die melding maken van het verloop van een oorlog schenken niet altijd aandacht aan de kwellingen waaraan burgers onderworpen (kunnen) worden. De sluwheid waarmee categorieën personen benaderd worden is verbluffend. Zo'n groep vormden voor de nazi's in de Tweede Wereldoorlog de vóór die oorlog tot Nederlander genaturaliseerde inwoners en degenen die in de oorlog stateloos waren. De uitstekend toegankelijke en gedetailleerde bevolkingsadministratie die in Nederland bestond, verschaften daartoe de gegevens. De 'Ortsgruppe Bleijerheide' van de NSDAP heeft er gretig gebruik van gemaakt, zoals zal blijken.

We schrijven het jaar 1942. Nederland gaat gebukt onder de Duitse terreur. In razzia's jagen Wehrmachtsoldaten op (Nederlandse) mannen die in aanmerking komen voor arbeid in Duitse fabrieken. De Limburgse mijnwerkers worden ontzien: kolen zijn nodig voor het laten draaien van de oorlogsindustrie. De Duitse propaganda schreeuwt op affiches dat het een grote eer is om mee te strijden met het roemrijke – 'Deutschland siegt auf allen Fronten' – Duitse leger. Ieders medewerking zal de glorierijke overwinning nabij brengen.

Wervingsaffiche Waffen-SS

De bezettingsmacht zat niet stil als het ging om het opsporen van mensen die onder druk gezet konden worden om aan die zegenrijke opdracht mee te werken. Dit actiepatroon speelde zich af naast de werving voor de fabrieksarbeid in Duitsland. Een categorie personen op wie de Waffen-SS het vizier had gericht waren degenen die (recentelijk) genaturaliseerd waren tot Nederlander of die de status hadden van 'stateloos', een groep die kwetsbaar was/is in het maatschappelijk verkeer. Als ze ook nog van Duitse afkomst waren, was het niet meer zo moeilijk om ze in de

Herdenkingsbijeenkomst ter gelegenheid van het 600-jarig bestaan van de stad Venlo op 16 december 1943 in de Raadszaal van het stadhuis.

V.l.n.r.: Burgemeester mr. J.H. Zanders; M. Graaf de Marchant et d'Ansembourg, Commissaris van de Provincie Limburg; dr. Schmidt, Beauftragte des Reichskommissars der Provincie Limburg; dr. Jonas plv. Ortskommandant. (GA Venlo)

NSDAP-tang te nemen. En dat geschiedde volop. Raadpleeg voor uitgebreide informatie over de Waffen-SS: wikipedia.de/Waffen-SS.

Hetgeen nu volgt, is gebaseerd op gebeurtenissen, gegevens en feiten die zich in de kring van verwanten van de auteur hebben afgespeeld. Het is de exemplarische ervaring van twee broers; exemplarisch omdat het vele tientallen anderen in een vergelijkbare positie net zo vergaan is. Aan de authenticiteit van de feiten bestaat geen enkele twijfel. Documenten en persoonlijke getuigenissen borgen de waarheid. Het overlijden van personen brengt doorgaans ook met zich mee dat documenten aan het licht komen. Het blijken in dit geval de stille getuigen van doorstane ellende.

In Maastricht had de bezettingsmacht een zogenaamd 'Deutsche Haus' ingericht aan de Prins Bisschopsingel, een coördinatiecentrum vanwaaruit tal van acties werden geleid. Daar zetelde de 'Beauftragte' Wilhelm Schmidt, vertegenwoordiger van het nazigezag in het zuiden. Hij gaf leiding aan dit oord der verschrikking. Mannen die tot de categorie 'stateloos' behoorden en voor de oorlog een verzoek hadden ingediend tot naturalisatie tot Nederlander kregen oproepen om op de Prins Bisschopsingel te verschijnen. In de beste Pruisische traditie werden ze aldaar toegesproken en werd hun daar onomwonden te verstaan gegeven wat van hen

verwacht werd: niets meer of minder dan liefst ter plekke de eerdere aanvraag ongedaan te maken en de Duitse nationaliteit aan te vragen. De Germaanse tirade werd met bedreigingen kracht bijgezet.

Het laat zich raden hoe de gemoedsgesteldheid was van iemand die dit bezoek aan Maastricht had afgelegd. Verder leven met de voortdurende dreiging zich opnieuw te moeten melden, maakte dat van een gerust bestaan geen sprake meer was. Men had immers bedenktijd gekregen van de grootmoedige Duitse ronselaars. De tijden waren vol dreiging: elke dag kon iemand onder een voorwendsel opgepakt worden. En de lokale 'Ortsgruppe' bleek gedetailleerd op de hoogte van het staatsburgerschap van de inwoners. In de kennissenkring mededelingen doen die als anti-Duits uitgelegd konden worden, betekende spelen met vuur. Extreme waakzaamheid was geboden. En dan die verlamme angst.

Een grotere voldoening dan na de oorlog tot de eerste lichtung nieuwe Nederlanders te behoren die genaturaliseerd werden (1 juli 1947), was nauwelijks denkbaar.

Aanzienlijk subtieler ging het eraan toe tijdens de oorlog bij degenen die van Duitse origine waren en die het voor de oorlog hadden bestaan om de Nederlandse nationaliteit aan te vragen en deze hadden verkregen. In extenso laten we de documenten spreken die hiertoe door de bezetter werden aangewend.

Het 'Witte Huis' aan de Prins Bisschopsingel in Maastricht. Het Witte Huis was het onderkomen van Wilhelm Schmidt, de gevolmachtigde vertegenwoordiger (Beauftragte) van de Rijkscommissaris in Limburg. Fotopersbureau Het Zuiden, Collectie GAM, HCL Maastricht.

De persoon in kwestie had bij wet van 9 november 1939, Staatsblad no. 1239, het Nederlander-schap verkregen, samen met 20 anderen. Bij schrijven van 1 mei 1942 wordt hij uitgenodigd vrijwillig het aanmeldingsformulier voor de Waffen-SS in te vullen en persoonlijk af te geven op de Dienststelle.

De hier op naam gestelde – geanonimiseerde – brief laat zien wat van de geadresseerde werd verwacht. Daarbij was een uitgebreid vragen-formulier gevoegd. 'Meldevordruck für Einstellung als Freiwilliger in die Waffen-SS'. Ja, het was natuurlijk wel de bedoeling dat je je vrijwillig meldde. Je mocht zelfs kiezen bij welk onderdeel je graag ingedeeld wilde worden: de Totenkopf-division, de Totenkopfstandarten, de Polizei of de V.T.-Division. De Waffen-SS bestond uit 38 divisies en werd geleid door Reichsführer SS Heinrich Himmler. De Duitse propaganda deed het voorkomen dat het om een elite-eenheid ging; de werkelijkheid was dat zij uitmuntte in wreedheid en meedogenloosheid. Een van haar speciale taken was het opruimen van verzetsgroepen in bezette gebieden.

Opdat de geadresseerde niet zou denken dat het om een welwillend of vrijblijvend verzoek ging, was een op naam gestelde getypte bijlage toegevoegd. Deze laat aan duidelijkheid niets te wensen over. De indruk wordt gewekt dat de geadresseerde heel direct wordt aangesproken. Men kent

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

Arbeitsbereich in den Niederlanden
Ortsgruppe Beyerheide

Herrn

Personalant

Unger Zeichen: O.L. / H. Dr. Zeichen: Beyerheide, 1. 5. 42

Brief:

Die Anwendung des beiliegenden Vordrucks, wollen Sie bitte mit Ihrer freiwilligen Meldung, ausfüllen.
(beziehungsweise- Vermerk) an oben genannter Dienststelle
Zimmer 9 persönlich von 15- 19 Uhr bis zum 6.5.'42 abgeben.

Heil Hitler!

Personalantleiter
n.d.W.d.G.b.

zijn antecedenten en voert de druk maximaal op. De lezer kan zelf oordelen. Zinnen als: 'Niemand, der noch Ehre im Leib hat und Verantwortungsgefühl sich selbst und seiner Familie gegenüber

den 1 Mai 1942

Herrn [redacted]
[redacted]

Durch Ihre Naturalisation sind Sie niederländischer Staatsbürger geworden; der Abkunft nach sind Sie Deutscher. Das Land Ihrer Vorfahren wie auch Ihre derzeitige Heimat befinden sich in einem erbitterten Existenzkampf mit den alliierten Mächten. Millionen von Deutschen und seit vorigem Jahre auch tausende von Niederländern kämpfen Schulter an Schulter gegen die Sowjethorden, die die europäische Kultur und den Bestand jeder einzelnen europäischen Familie bedrohen. Heute handelt es sich nicht mehr um einen Krieg, der nur wirtschaftliche Belange betrifft, sondern um Sein oder Nichtsein der germanischen Rasse.

Das deutsche Volk macht die allergrössten Anstrengungen, um diesen Kampf zum siegreichen Ende zu führen und dadurch ganz Europa eine friedliche Zukunft zu sichern. Auch in den besetzten Niederlanden nehmen die freiwilligen Meldungen zur Standarte Westland weiter ihren Fortlauf. Niemand, der noch Ehre im Leib hat und Verantwortungsgefühl sich selbst und seiner Familie gegenüber besitzt, kann sich von einem soldatischen Einsatz ausschliessen. Als Niederländer deutscher Abkunft sind Sie zu einem solchen Einsatz doppelt verpflichtet, weil es sowohl um Ihre alte als auch um Ihre neue Heimat geht. In der festen Überzeugung, dass Sie Ihre Pflicht tun werden, erwarte ich daher, dass Sie sich umgehend unter Anwendung des beiliegenden Vordrucks bei der nachstehend aufgeführten Dienststelle melden.

Kein Krieg vorher ist jemals von so ausgesprochener Bedeutung für die germanische Gemeinschaft gewesen wie der gegenwärtige. Wer sich dieser Gemeinschaft entzieht, und seine Pflichten ihr gegenüber verletzt, wird später einmal danach beurteilt werden.

Das anliegende Meldeformular ist ausgefüllt zu senden an:

Meldevordruck für Einstellung als Freiwilliger in die Waffen-SS¹⁾

Deutlich schreiben, unleserliche und unvollständig ausgefüllte Eingaben werden nicht beantwortet.

Geburtsjahrgang _____ den _____ 19____
(Ort)

Ich bitte um Einstellung als Freiwilliger in die Waffen-SS, und zwar in die _____
(V.T.-Division, Totenkopfdivision, Polizei, Totenkopfstandarten)

Ich heisse: _____
(Familienname) (Vorname - Rufname unterstreichen)

Ich bin geboren in: _____ am: _____
(Geburtsort, Kreis) (Tag, Monat, Jahr)

Staatsangehörigkeit: _____
(auch frühere) Doppelstaater: ja / nein ¹⁾ Vorbestraft: ja / nein ¹⁾

Ich habe in der Wehrmacht folgenden fremden Staates _____
vom _____ bis _____

Ich habe in der deutschen Wehrmacht gedient vom _____ bis _____
Truppengattung _____ Erreichter Dienstgrad: _____

Ich wurde von der Wehrmacht ausgehoben: ja / nein ¹⁾
Von einem Wehrmachtsteil als Freiwilliger angenommen? ja / nein ¹⁾

Ich habe mich um Einstellung als Freiwilliger bei der Wehrmacht beworben: ja / nein ¹⁾
Ich bin Wehrpassinhaber: ja / nein ¹⁾ Wehrstammrolle eingetragen? ja / nein ¹⁾

Mein Wehrpass hat die Nr. _____ und ist ausgestellt vom Wehrbezirkskommando _____
Ich wohne: _____

besitzt, kann sich von einem soldatischen Einsatz ausschliessen. Als Niederländer deutscher Abkunft sind Sie zu einem solchen Einsatz doppelt verpflichtet, ...' zijn niet voor misverstand vatbaar. En mocht je je voorgenomen hebben om niet op het verzoek in te gaan, word je bedreigd met de woorden 'wird später einmal danach beurteilt werden.' De toekomst van jou en je nageslacht werd van een aantekening voorzien.

Na ontvangst van deze onheilsboodschap is de aangeschreven in paniek geraakt en heeft gedurende enkele weken een schuilplaats gevonden in het klooster van broeders franciscanen in de Pannesheiderstraat. De zaagselkist in de timmerwerkplaats diende hem daar als bed. De boodschap die van deze stukken uitging was dusdanig bedreigend dat het een meer dan gemiddelde standvastigheid vergde om deze in de wind te slaan. En toch gebeurde het. Op welke schaal is onbekend. Wel kan worden vastgesteld dat deze stille terreur een ongelooflijk zware wissel heeft getrokken op de mannen en gezinnen die op deze wijze benaderd werden. Het nazi-regime stond bekend om zijn hardnekkige en verbeterde machtsuitoefening. Wij kunnen nu slechts onze bewondering uitspreken voor de personen die een weigering met hun houding hebben uitgesproken. Hun onwankelbare trouw aan zelf verkozen beginselen verdient ons respect. De hier getoonde documenten zijn de stille getuigen van een beladen verleden dat zich in onze directe omgeving heeft afgespeeld. Waarvan akte.

Diese Seite darf vom Freiwilligen nicht ausgefüllt und auch nicht selbst
den unten aufgeführten Dienststellen vorgelegt werden

Ergänzungsamt der Waffen-SS
Ergänzungsstelle Nordwest
Abt. II/E Az. 9h12

DEN HAAG, den _____
Stadhouderslaan 152
Tel. 55 75 45

Betr.: Einstellung in die Waffen-SS
Bezug: D 3/15
Anl.: (Diesseits) 2 Photographen, 1. U. B.

<u>U. R.</u>	<u>Entscheidung.</u>
1. an das Arbeitsamt	1. Arbeitsamt
in _____	an: _____ ab: _____
zur Stellungnahme über die Entbehrlichkeit des Antragstellers.	Stellungnahme: Der Antragsteller ist diesseits freigegeben nicht freigegeben *) und zwar wegen _____
	_____
	Anl. _____
	(Unterschrift)
2. an polizeiliche Meldebehörde	2. Polizeiliche Meldebehörde
in _____	an: _____ ab: _____
zur Erfassung des Antragstellers.	Antragsteller wurde erfasst -- nicht erfasst *) auf Grund der Stellungnahme des Arbeitsamtes.
	_____
	Anl. _____

Aanmeldingsformulier
Waffen-SS

FRANS GERARDS

Dr. Frans Gerards is lid van onze redactie en de historische werkgroep 'Het Land van Herle'. Hij bestudeert aspecten van de geschiedenis van deze regio.

Hoe Heerlen goede sier maakte met drinkwater uit Voerendaal

De opkomst en ondergang van het Voerendaalse drinkwaterbedrijf

In deze bijdrage worden de opkomst en ondergang van het Voerendaalse drinkwaterbedrijf besproken. Het bedrijf ging van start in 1920 en werd beëindigd op 31 december 1929. Gedurende die tien jaar was het Voerendaalse drinkwaterbedrijf volledig afhankelijk van zijn grote buurgemeente Heerlen die ruim vijftien jaar eerder met een dergelijk bedrijf van start was gegaan. Echter, om aan goed drinkwater te komen was Heerlen weer afhankelijk van Voerendaal. Zogenaamd 'Heerlens' drinkwater werd namelijk in grote hoeveelheden uit Voerendaalse bodem gehaald. Voerendaal slaagde er echter niet in om van deze Heerlense afhankelijkheid ten gunste van de eigen gemeente te profiteren. Omgekeerd gebeurde dat wel.

Drinkwatervoorziening bij het begin van de twintigste eeuw

Terwijl Heerlen in 1910 al een eigen gemeentelijk drinkwaterbedrijf had, werkte men in Voerendaal nog met putten, particuliere en gemeentelijke waterputten. Wat de gemeentelijke waterputten betreft, was in de vergadering van 20 december 1886 door de raad van Voerendaal een *'Verordening op het Gebruik der Gemeente-Waterputten'* vastgesteld.¹ Bepaald was dat deze putten het gehele jaar door geopend zouden zijn, van zonsopgang tot zonsondergang. 's Nachts, op zondagen en alle erkende christelijke feestdagen waren de putten echter gesloten.

Artikel 3 van de verordening bepaalde dat het verboden was om harde lichamen of andere voorwerpen in de putten te gooien of erin te

spuwen. Overtredingen werden bestraft met een geldboete van ten hoogste vijf gulden.²

Naar een gemeenschappelijk drinkwaterbedrijf voor geheel Zuid-Oost Limburg

Goed en gezond drinkwater was in deze periode zowel in het gemeentelijke als in het provinciale beleid een hot item. Dat bleek onder andere uit de oprichting in 1910 van een 'Waterleiding-Comité Zuid-Oost Limburg'. Het comité beoogde een 'inter-communale' waterleiding tot stand te brengen met als doel kwalitatief goed drinkwater te leveren aan zo veel mogelijk gemeenten.³ Om de kosten van het comité, zoals bureau- en reiskosten, te kunnen dekken, steunde de gemeente Voerendaal het comité met een bedrag van fl. 400,-. Heerlen steunde het comité niet. Men had, zo vond men, net veel geïnvesteerd in de eigen waterwinning en de aanleg van het distributienet.⁴

In 1915 werd de naam van het comité veranderd in 'Waterleiding Comité voor Zuid-Limburg'. Voorzitter was Charles Ruys de Beerenbrouck, die drie jaar later de eerste katholieke minister-president van Nederland zou worden. Het doel van het comité was plannen te ontwikkelen voor een drinkwatervoorziening voor geheel Zuid-Limburg. Om te kunnen functioneren was het comité aangewezen op renteloze voorschotten. Van de 'Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen' ontving men bijvoorbeeld fl. 1000,-, van de 'Directie der Staatsmijnen in Limburg' fl. 500,- en van de 'Provinciale Staten' maar liefst fl. 6000,-.⁵

Pompstation Craubeek van de gemeente Heerlen. Tweede van links: A.A.M. Pel, directeur Gemeentebedrijven Heerlen, 1922. Beeldcollectie HCL, Heerlen

'Heerlens' drinkwater uit Voerendaalse bodem

Omdat de groeigemeente Heerlen kampte met een tekort aan drinkwater wilde de gemeente in 1915 overgaan tot aankoop van de Zevensprong bij Craubeek in Voerendaal.⁶ Burgemeester Waszink van Heerlen had er in ieder geval wel oren naar. Maar de bronnen lagen in Voerendaal en dus was de gemeente Heerlen geheel afhankelijk van de medewerking van Voerendaal. Van deze gemeente had men namelijk vergunningen nodig om in Voerendaalse wegen transportleidingen te kunnen leggen. Om die vergunningen te verkrijgen was het noodzakelijk om in de Voerendaalse raad tekst en uitleg te geven over wat Heerlen in Craubeek en Voerendaal van plan was. Met dit doel voor ogen was burgemeester Waszink op 17 mei 1915 als gast aanwezig bij een Voerendaalse raadsvergadering.⁷

Na Waszinks uitleg verklaarde wethouder Fets van Voerendaal dat hij zich met het voorstel van Heerlen kon verenigen als de gemeente Voerendaal zich bij een eventueel watertekort ook op deze waterleiding zou mogen aansluiten. Voor burgemeester Waszink was dat geen probleem. Fets' verzoek werd zonder problemen ingewilligd. Gelet op het mondelinge verzoek van de burgemeester om transportleidingen te mogen leggen in de Voerendaalse wegen werd het bezoek van Waszink aan de raad afgesloten met het volgende

besluit: *'aan de gemeente Heerlen de gevraagde vergunning te verleen onder voorwaarde dat door de gemeente Heerlen na het uitvoeren van bovengenoemde werken de wegen weerom in behoorlijke staat worden gebracht en tegen nader overeen te komen voorwaarden bereid zal zijn aan de gemeente Voerendaal water uit de waterleiding te leveren'.*

Burgemeester Waszink had tijdens deze Voerendaalse raadsvergadering dus zijn zin gekregen, meer dan dat zelfs. De gemeente Heerlen mocht niet alleen transportleidingen leggen in Voerendaalse bodem, maar geheel ongevraagd had Voerendaal zich ook al aangediend als potentiële afnemer van zogenaamd 'Heerlens' drinkwater. De Voerendaalse raad had immers duidelijk kenbaar gemaakt dat men in de toekomst graag op de Heerlense waterleiding zou worden aangesloten. En dat *'tegen nader overeen te komen voorwaarden'*. Voor de gunsten die Voerendaal Heerlen tijdens deze raadsvergadering had verleend had Voerendaal in feite nauwelijks iets teruggevraagd.

Met dit besluit van de Voerendaalse raad op zak kon Waszink zich in de Heerlense raad laten zien. Dit had hij even snel en efficiënt geregeld. Er was voor Heerlen nu geen enkele belemmering meer om tot aankoop van de Zevensprong in Craubeek over te gaan. Een week later al, op 23 juni 1915, vroeg de Heerlense burgemeester toestemming

aan de raad om het terrein in Terveurt aan te kopen. De Zevensprong bij Terveurt, voor Heerlen later een goudmijn, werd uiteindelijk aangekocht voor de prijs van fl.17.500,-. Op 28 juni 1915 ging de Heerlense raad met deze aankoopprijs akkoord.⁸

'Heerlens' drinkwater in de verkoop

Nu Heerlen de Zevensprong in exploitatie had genomen had het Heerlense waterbedrijf de beschikking over zo veel drinkwater dat het van waterimporteur zelfs waterexporteur kon worden. Met ander woorden, door drinkwater aan andere gemeenten te gaan leveren kon van nu af aan geld worden verdiend.

In 1919 werden daarom de gemeenten Voerendaal, Hoensbroek, Amstenrade en Schaesberg benaderd met als doel hun interesse te peilen in de levering van 'Heerlens' drinkwater. Men deed dat door die gemeenten een ontwerpovereenkomst toe te sturen waarin werd verhelderd aan welke contractuele voorwaarden een geïnteresseerde gemeente diende te voldoen.⁹

In de Heerlense raad werden wel enkele kanttekeningen geplaatst bij de export van 'Heerlens' drinkwater naar andere gemeenten. Zo mocht Heerlen alleen maar tot waterlevering aan andere gemeenten overgaan als zeker was dat men voor alle huisgezinnen in Heerlen over voldoende water beschikte. Verder werd gediscussieerd over

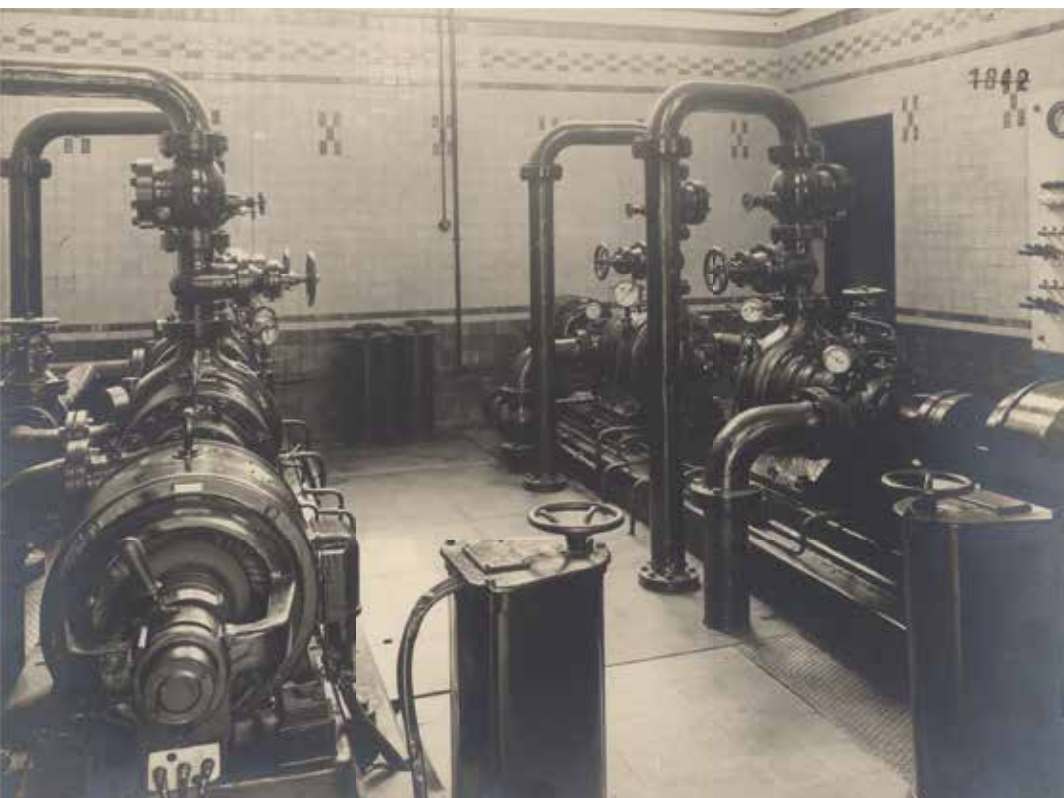
de prijs van het te leveren drinkwater. In de ontwerpovereenkomst werd gesproken van fl. 0,15 per m³. De kostprijs was immers fl. 0,12 per m³ en een winstmarge van fl. 0,02 à fl. 0,03 per m³ was toch niet te veel.

Voerendaals keuze voor 'Heerlens' drinkwater uit Voerendaal

Voerendaal had op 17 mei 1915, tijdens het bezoek van burgemeester Waszink aan de raad, duidelijk blij gegeven van zijn interesse in 'Heerlens' drinkwater. De vraag is echter of het verstandig was geweest om zich al in zo'n vroegtijdig stadium aan Heerlen te binden. Er was namelijk een alternatief voorhanden: het 'Waterleiding Comité voor Zuid Limburg', dat door Voerendaal in 1910 nog financieel was gesteund. Via dit door GS gesteunde waterleidingcomité konden verschillende kleine gemeenten hun krachten bundelen om aan goed en gezond drinkwater te komen. En eendracht maakt macht!

Maar hoe dan ook, Voerendaal had zijn keuze gemaakt en was met Heerlen in zee gegaan. Daarom wilde men met het waterleidingcomité niets meer te maken hebben. B&W namen deze mogelijkheid niet eens meer in overweging. Zo had op 14 juni 1915 het waterleidingcomité aan Voerendaal opnieuw een schriftelijk verzoek gericht voor financiële steun.¹⁰ Men vroeg de gemeente om een renteloos voorschot voor de ontwikkeling

Pagina hiernaast: Eerste steenlegging van het pompstation Craubeek van de gemeente Heerlen door burgemeester mr. M.A.M. Waszink (derde van rechts, zie ook foto pag. 13) op 23 augustus 1919. Beeldcollectie HCL, Heerlen

Opstelling pompen en motoren in het pompstation Craubeek van het waterbedrijf van de gemeente Heerlen, 1919. Beeldcollectie HCL, Heerlen

van verdere plannen en het doen van boringen. De financiële bijdrage werd gesteld op fl. 0,05 per inwoner. Dat kwam voor Voerendaal neer op een bedrag van fl. 129,90. B&W besloten daar echter niet op in te gaan. Het was in het belang van de gemeente om zich aan te sluiten bij Heerlen. De Voerendaalse wens om zich op het Heerlense waternet aan te sluiten, had het Voerendaals gemeentebestuur blind gemaakt voor dit alternatief. Waarschijnlijk verwachtte men met Heerlen het beste, zeg maar het meest voordelig, uit te zijn. Zoals nog zal blijken, bleek dat achteraf voor Voerendaal op een grote desillusie uit te lopen. Met de aansluiting bij Heerlen had Voerendaal een kat in de zak gekocht.

Op 17 september liet het waterleidingcomité nogmaals van zich horen. Men vroeg Voerendaal nogmaals om geldelijke steun en verweet het Voerendaalse gemeentebestuur 'een gemis aan sympathie (...) voor tot standkoming eene goede watervoorziening voor Zuid-Limburg'. B&W en de Voerendaalse raad gaven echter geen krimp. Men wilde bij Heerlen en daarmee basta!

Overleg met Heerlen

De jarenlange wens van Voerendaal om op het Heerlense drinkwaternet te worden aangesloten werd door B&W van Voerendaal voor het eerst concreet besproken op 3 september 1919. De burgemeester zou contact opnemen met het

gemeentebestuur van Heerlen in de hoop tot een gunstige oplossing te komen.¹¹

Tijdens de vergadering van B&W van 15 september 1919 werd deze wens nog eens herhaald wegens het gebrek aan goed drinkwater in de gemeente. Op Ubachsberg bijvoorbeeld was weer onderhoud aan de putten nodig. Het touw van een van de waterputten was kapot gegaan zodat er een nieuw moest komen.¹²

Op 26 september 1919 sprak de raad van Voerendaal zich nogmaals uit voor aansluiting bij het Heerlens drinkwaternet. B&W kregen toestemming om met het Heerlense gemeentebestuur te gaan onderhandelen.¹³ Veertien dagen later, op 10 oktober 1919, werd de raad geïnformeerd over het onderhandelingsresultaat. Het Heerlense waterbedrijf was bereid Voerendaal op het drinkwaternet aan te sluiten en dat tegen voor Voerendaal zeer 'gunstige' voorwaarden. De inkoop prijs van het water zou ten hoogste fl. 0,14 of fl. 0,15 per m³ bedragen. De verkoopprijs zou dan fl. 0,25 zijn.¹⁴

In een schrijven d.d. 24 oktober 1919 van B&W van Heerlen aan het Voerendaalse gemeentebestuur werden B&W van Voerendaal geïnformeerd over de aan Voerendaal te stellen voorwaarden inzake de levering van drinkwater. Als het voorstel één ding duidelijk maakte dan was het dat de aan Voerendaal gestelde voorwaarden vrijwel exact dezelfde waren als de voorwaarden die aan andere gemeenten werden gesteld. Op een voor-

keursbehandeling vanwege de in het verleden getoonde ruimhartige medewerking van Voerendaal voor het leggen van leidingen in Voerendaalse bodem en het feit dat het ook nog eens om Voerendaals drinkwater ging, hoefde Voerendaal dus niet te rekenen. Het college uitte dan ook zijn onvrede hierover. Men had het idee 'geheel en al aan de willekeur van de gemeente Heerlen' te zijn overgeleverd.¹⁵

De onvrede spitte zich toe op een aantal punten. Een waterprijs van fl. 0,15 per m³ was te hoog. Verder kon men zich niet vinden in de door Heerlen gestelde eis dat aan Heerlen jaarlijks een rente van 5,5% betaald moest worden over de kosten van aanschaf en aanleg van de buis die nodig was om Voerendaal op het Heerlense waternet aan te sluiten. Daar kwam nog een jaarlijkse rente van 4,5% bij, berekend over dezelfde kosten, wegens onderhoud van die buis. Verder was men het niet eens met de opzegtermijn zoals die in het contract was geformuleerd. Die bedroeg voor beide partijen twee jaar. Verder stond het Heerlen vrij de vastgestelde prijs te verhogen mits dat een jaar voordien door Heerlen werd aangekondigd. Deze door Heerlen gepresenteerde voorwaarden hadden in Voerendaal waarschijnlijk gezorgd voor een domper, want pas acht maanden later, op 30 juni 1920, werden de Voerendaalse bezwaren met Heerlen besproken. Dat gebeurde tijdens een raadsvergadering in Voerendaal waarvoor ook de heer Pel, de directeur van het Heerlense waterbedrijf, was uitgenodigd.¹⁶ De heer Pel beloofde de door Voerendaal geopperde bezwaren in Heerlen te bespreken in een commissievergadering.

In de raad werd nog opgemerkt dat een prijsverhoging van het water slechts mocht plaatsvinden in het geval van hoge noodzaak en dat die verhoging in een evenredige verhouding moest staan met een verhoging in Heerlen en 'uitsluitend het waterbedrijf rakende'. Met andere woorden, de prijs van het aan Voerendaal te leveren water moest geen melkkoe worden om andere kosten en uitgaven van de gemeente Heerlen te financieren.

Het leveringscontract met Heerlen

Op 21 juli 1920 kwam de Voerendaalse raad in een spoedvergadering bijeen, onder andere om het door Heerlen aangeboden leveringscontract

te bespreken.¹⁷ Wat het contract betrof, haalde Voerendaal bakzeil. Heerlen deed aan Voerendaal zo goed als geen concessies. Alleen de waterprijs was verlaagd van fl. 0,15 naar fl. 0,13 en van de opzegtermijn van twee jaar werd drie jaar gemaakt. Dat was alles.

Voor het overige werd Voerendaal over een kam geschoren met alle andere gemeenten die interesse hadden getoond in 'Heerlens' drinkwater. Dat Voerendaal door zijn in het verleden getoonde ruimhartigheid de Heerlense goudmijn mogelijk had gemaakt, werd op geen enkele wijze beloond. Desondanks ging de raad van Voerendaal met deze overeenkomst akkoord. Op 22 juli 1920 werd de definitieve overeenkomst gesloten.¹⁸ Verder was Heerlen bevoegd om de vastgestelde waterprijs te verhogen, mits dat per aangetekend schrijven een jaar van tevoren aan het college van B&W van Voerendaal bekend zou worden gemaakt. Als Voerendaal niet met die prijsverhoging akkoord ging, zou de overeenkomst eindigen op de dag waarop de verhoging zou ingaan.¹⁹ Voerendaal sprak tevens de wens uit dat het waterleidingnet in Voerendaal door Heerlen zou worden aangelegd en dat Heerlen ook het toezicht op het waterleidingnet voor zijn rekening zou nemen. Voerendaal was bereid in ruil daarvoor rente over het gestorte kapitaal te betalen. Maar aan dat verzoek werd door Heerlen geen gehoor gegeven.²⁰

Voerendaal negeert de wensen van Gedeputeerde Staten

Dat Voerendaal drinkwater ging betrekken van Heerlen was niet in overeenstemming met de plannen en wensen van GS. GS gaf er de voorkeur aan dat kleine gemeenten zich aansloten bij het 'Waterleiding Comité voor Zuid-Limburg'. Daarom hadden GS op 14 juli 1920 een verordening uitgevaardigd waarin het verboden werd aansluiting te zoeken bij het waterleidingnet van een andere gemeente zonder toestemming van GS. Deze verordening gold echter niet als op het tijdstip van de inwerkingtreding van de verordening al een regeling omtrent de watervoorziening was getroffen.

Voor B&W van Voerendaal was dit een reden om op 25 juli 1920 opnieuw een spoedeisende raadsvergadering te beleggen.²¹ Centraal stond de vraag wanneer de provinciale verordeningen feitelijk in werking traden. Als de datum van

inwerkingtreding niet vooraf uitdrukkelijk was bepaald, was dat op de achtste dag na plaatsing van de verordening in het provinciaalblad. De verordening waar het hier om ging, had als datum 14 juli 1920. Op 22 juli 1920 zou deze verordening dus in werking zijn getreden. Als het aan GS lag kon Voerendaal dus in de problemen komen.

Maar de gemeentesecretaris van Heerlen, die de spoedeisende raadsvergadering in Voerendaal bijwoonde, stelde de raadsleden gerust. De gemeenteraad van Heerlen had zich bereid verklaard om Voerendaal in alle opzichten ter wille te zijn. Dat deed men door de overeenkomst te antedateren. En dus werd de overeenkomst als volgt vastgesteld. Het raadsbesluit van Heerlen om aan Voerendaal water te leveren werd gedaateerd op 16 juli, het raadsbesluit van Voerendaal om met Heerlen in zee te gaan op 21 juli en de overeenkomst zelf op 22 juli 1920.

In een schrijven d.d. 29 juli 1920 drongen GS er desondanks bij Voerendaal op aan zich aan te sluiten bij de op te richten waterleidingmaatschappij voor Zuid-Limburg. B&W van Voerendaal lieten GS echter weten dat men zich reeds bij Heerlen had aangesloten.²²

Op 6 mei 1921 ontving het Voerendaalse college desondanks nogmaals een schrijven van GS met betrekking tot de oprichting van een waterleidingmaatschappij voor Zuid-Limburg. Voerendaal zou aan de vennootschap moeten deelnemen met 26 aandelen à fl. 10.000,-. B&W weigerden dat omdat de raad van Voerendaal reeds met Heerlen in zee was gegaan.²³

Heerlen als eerste leverancier van drinkwater aan de waterleidingmaatschappij

Het door Voerendaal aanvankelijk nog financieel gesteunde 'Waterleiding-Comité voor Zuid-Oost Limburg' werd in 1925, op initiatief van een aantal gemeenten en de provincie, omgedoopt tot 'N.V. Waterleiding Maatschappij voor Zuid-Limburg'.²⁴ En het is niet moeilijk om te raden wie voor deze waterleidingmaatschappij de eerste waterleverancier zou gaan worden. Heerlen natuurlijk! Heerlen had dankzij Voerendaal namelijk de beschikking over zo veel water dat het de waterleidingmaatschappij in ruime mate van water kon voorzien. Motief van Heerlen om dat water te gaan leveren was de wens om de investeringen in de waterwinning terug te verdienen.²⁵ En voor de

maatschappij was het zeer aantrekkelijk om water van Heerlen te betrekken. Men hoefde dan namelijk niet uit te kijken naar eigen winplaatsen.²⁶

De waterleidingmaatschappij prees het te leveren drinkwater niet alleen aan voor de mens maar ook voor het vee. De kwaliteit van het drinkwater was namelijk zo goed dat niet alleen de gezondheid van de mens ermee was gediend, maar ook die van het vee. Met name de opbrengsten van het vee zouden er door omhoog gaan, zowel in kilo's als in vetgehalte. En dat alles dankzij 'fris, zuiver en gezond water'.²⁷

Het Voerendaalse drinkwaterbedrijf

Na de met Heerlen gesloten overeenkomst en de weigering van Heerlen om in Voerendaal het drinkwaternet aan te leggen zaten B&W van Voerendaal met de vraag hoe het aan te leggen drinkwaternet in Voerendaal gefinancierd zou moeten worden. Voerendaal beschikte namelijk niet over de benodigde financiën. Daarom benaderden B&W 'Zijne excellentie de Minister van Arbeid' met een schriftelijke verzoek om subsidie.²⁸ In dat verzoek werd de minister meegedeeld dat de gemeente Voerendaal op een voordelige manier aan drinkwater kon komen dankzij de gemeente Heerlen. De waterleiding van Heerlen, die door Voerendaal liep, werd namelijk gevoed door Voerendaalse bronnen. Voor de aanleg van een eigen drinkwaternet was nu een subsidie nodig van ca. fl. 160.000,-. Het gemeentebestuur had al via leningen geprobeerd om aan de benodigde financiën te komen, maar helaas had dat geen positief resultaat opgeleverd. Het subsidieverzoek werd ondertekend door burgemeester H. Dautzenberg en de wethouders J.R. Urlings en J.H. Meessen.

Nu Voerendaal zijn eigen drinkwaterbedrijf had, eiste Heerlen dat Voerendaal ook de leidingen van Heerlen zou overnemen die Heerlen eerder voor eigen gebruik in Voerendaalse bodem had gelegd. Voor het leggen van die leidingen had Voerendaal Heerlen overigens nooit een cent gevraagd. Daar was gewoon nooit over gesproken. Het betrof een waterleidingbuis met een doorsnede van 125 mm vanaf de Elenderweg tot aan de grens van Heerlen. De totale lengte hiervan was 2400 meter. De gemeente Voerendaal kocht die leiding voor een bedrag van fl. 16.585,-.²⁹ Daar waren wel enkele voorwaarden aan verbonden.

Lekkages in de leiding op Voerendaals gebied zouden door de gemeente Heerlen op kosten van Voerendaal worden hersteld. Als door een andere aanvoerlijn van Heerlen geen water naar Heerlen zou kunnen worden vervoerd zou Heerlen, zonder extra kosten, water kunnen vervoeren door de door Voerendaal overgenomen leiding.³⁰

Na de met Heerlen gesloten overeenkomst werden in Voerendaal geleidelijk aan de huis-aan-huisaansluitingen op het drinkwaternet gerealiseerd. Op 6 augustus 1921 werd de aan te leggen waterleiding openbaar aanbesteed en twee dagen later, op 8 augustus, verscheen daarover een aankondiging in de Limburger Koerier. In de loop van 1921 werden offertes opgevraagd, leidingen gelegd en aansluitingen gerealiseerd.³¹ In november 1921 waren in Kunrade al meerdere gezinnen op de waterleiding aangesloten. De opname van het waterverbruik werd echter nog door Heerlen gedaan. Het werd tijd dat Voerendaal een eigen ambtenaar ging aanstellen die dit zou gaan overnemen.³²

Overigens werd vanaf dat moment niet onmiddellijk iedere woning op het drinkwaternet aangesloten. Om bijvoorbeeld de bewoners van het Laurentiusplein van goed drinkwater te kunnen voorzien werden er in overleg met de Bouwvereniging Voerendaal op het plein drie kranen geplaatst.³³

Op 9 oktober 1923 stelde de raad van Voerendaal een 'Verordening op het beheer van de gemeentelijke waterleiding' vast. De dagelijkse leiding van de gemeentelijke waterleiding werd, onder toezicht van B&W, opgedragen aan een administrateur. Deze zou worden belast met de invordering van alle inkomsten en ontvangsten en het doen van betalingen.³⁴

Ondergang van het Voerendaalse drinkwaterbedrijf

Via Heerlen kreeg Voerendaal in de jaren twintig van de twintigste eeuw het drinkwater terug dat op Voerendaals grondgebied in de Zevensprong bij Craubeek werd gewonnen. Voerendaal slaagde er echter niet in om het eigen drinkwaterbedrijf winstgevend te maken. Jaar in jaar uit legde men er geld op toe. In 1924 bijvoorbeeld bedroeg het verlies fl. 1936,97.³⁵ Daarom verzocht het gemeentebestuur van Voerendaal Heerlen in 1929 om een tariefverlaging van het aangeleverde drinkwater. Heerlen liet Voerendaal op 27 mei weten dat men bereid was met een tariefverlaging in te stemmen. Men zou het verlagen tot fl. 0,10 per m³. Maar in Heerlen gold altijd 'voor wat, hoort wat'. Van Voerendaal eiste men '*dat den Raad dezer gemeente eene altijddurende vergunning wordt verleend tot het leggen en hebben der benodigde buizen en kabels in het grondgebied dezer gemeente*'.³⁶ Deze door Heerlen gevraagde

Pagina hiernaast: Aanleg watertransportleiding van het pompstation Craubeek van de gemeente Heerlen. Geheel rechts staat A.A.M. Pel, directeur Gemeentebedrijven Heerlen, 1919. Beeldcollectie HCL, Heerlen

Aanleg van de watertransportleiding van het pompstation Craubeek naar Heerlen, 1919. Beeldcollectie HCL, Heerlen

tegenprestatie was ronduit belachelijk. Voor eeuwig wilde men, zonder enige beperking, toestemming krijgen om in Voerendaalse bodem buizen, leidingen en kabels te leggen.

In de Voerendaalse raad werd op 28 mei 1929 deze absurde eis ook nog serieus besproken. Geopperd werd bijvoorbeeld dat dan wel vooraf moest worden vastgelegd in welke wegen Heerlen die buizen en kabels wilde leggen. De raad besefte namelijk maar al te goed dat Voerendaal in het verleden wel erg gemakkelijk was omgegaan met het leggen van Heerlense leidingen in Voerendaalse bodem. Daar waren enkel mondelinge afspraken over gemaakt. Meer niet. Niets daarover was schriftelijk vastgelegd!

Tijdens dezelfde vergadering lanceerde de burgemeester echter een nieuw voorstel. Was het niet beter om het Voerendaalse waterbedrijf over te doen aan de 'N.V. Waterleiding Maatschappij voor Zuid-Limburg'? Er zouden dan meer aansluitingen kunnen worden gerealiseerd. En ook met het oog op de hygiëne was dat beter. Op verschillende plaatsen in Voerendaal was het water uit de putten namelijk bar slecht, bijvoorbeeld 'op de Straat'. Bovendien werkte het Voerendaalse drinkwaterbedrijf nu met verlies. Met een tarief van fl. 0,10 zou het bedrijf moeten gaan renderen, maar volgens de burgemeester was fl. 0,10 nog steeds te hoog. De waterleidingmaatschappij kocht het water bij Heerlen namelijk in voor slechts fl. 0,044!

Vanuit de raad kwam nog het voorstel om Heerlen die leidingen in Voerendaalse grond te laten leggen, maar daar dan belasting over te heffen, de zogenaamde precariobelasting. De burgemeester vond dat echter niet billijk. Het ging ten slotte om het algemeen belang. En bovendien, zo vond hij, moesten anderen worden behandeld zoals men zelf ook behandeld wilde worden. Voerendaal betaalde namelijk ook geen belasting voor leidingen die in de provinciale wegen waren gelegd. Maar, zo werd gesteld, dankzij leidingen in Voerendaalse bodem, maakte Heerlen jaarlijks wel flinke winsten.

Het einde van het liedje was dat de raad instemde met het voorstel van de burgemeester. B&W zouden de waterleidingmaatschappij vragen op welke voorwaarden men bereid was het Voerendaalse drinkwaterbedrijf over te nemen. Dat gebeurde via een kort briefje van B&W aan 'De Directie van de N.V. Waterleidingmaatschappij voor Zuid-Limburg' te Maastricht d.d. 6 juni 1929.³⁷ Tevens overhandigde het college aan de waterleidingmaatschappij het contract dat men eerder met de gemeente Heerlen had gesloten. Vervolgens, middels een schrijven d.d. 16 augustus 1929, informeerde het college de directeur van de Heerlense gemeentebedrijven over de contacten van Voerendaal met de waterleidingmaatschappij in verband met een overname van het Voerendaalse drinkwaterbedrijf.

*Pompstation
Craubeek van de
gemeentewaterleiding
Heerlen aan de
Zevensprong in
Voerendaal, 1922.
Beeldcollectie HCL,
Heerlen*

Als motief voor deze stap werd de onredelijke eis die Heerlen had gekoppeld aan een tariefverlaging aangevoerd. Volgens B&W had Heerlen namelijk om een vergunning gevraagd 'welke in haar algemeenheid niet kan worden verleend'.³⁸ Dat nam niet weg dat, onafhankelijk van een tariefverlaging, Voerendaal altijd bereid was Heerlen vergunning te verlenen voor het leggen van buizen in gemeente-eigendommen. Heerlen moest dan wel mededelen voor welke wegen die vergunning nodig was.

Aansluiting bij de waterleidingmaatschappij

Op 8 november 1929 nam de Voerendaalse raad het definitieve besluit om met ingang van 1 januari 1930 toe te treden als aandeelhouder van de waterleidingmaatschappij.³⁹ De maatschappij zou met ingang van die datum drinkwater aan Voerendaal gaan leveren en het Voerendaalse drinkwaterbedrijf overnemen.⁴⁰ De maatschappij zou het Voerendaalse waterbedrijf tegen boekwaarde overnemen. Dat gebeurde uiteindelijk voor de som van fl. 43.000,-.⁴¹ Op 7 maart 1930 gingen B&W een lening aan van fl. 40.000,- voor het nemen van aandelen in de waterleidingmaatschappij. De lening werd afgesloten bij de Rijksverzekeringsbank.⁴² Op 27 december 1929 werd de eerder met Heerlen gesloten overeenkomst opgezegd. Een dag

later al, op 28 december, liet het gemeentebestuur van Heerlen B&W van Voerendaal echter weten dat dit niet zo maar kon. Aan de overeenkomst was namelijk een opzegtermijn van drie jaar verbonden.⁴³

Voor Voerendaal was dat echter geen probleem. Met de waterleidingmaatschappij was men overeengekomen dat eventuele verplichtingen ten opzichte van Heerlen na opzegging van het contract met Heerlen ten laste van de waterleidingmaatschappij zouden komen.

En wat Heerlen had aangekondigd, namelijk Voerendaal aan het afgesloten contract te houden, deed Heerlen ook. Zo ontving Voerendaal gewoon een factuur over het zogenaamd in januari 1930 geleverde water. Voerendaal stuurde de factuur echter onmiddellijk door naar de waterleidingmaatschappij die de factuur betaalde.⁴⁴ Wie in Voerendaal de dupe was geworden van de overname van het Voerendaalse waterbedrijf was de meteropnemer en geldophaler Jan Willem Quadackers. Aan hem werd per 1 januari 1930 eervol ontslag verleend.⁴⁵

In juni 1936, tijdens een op de watertoren in Schimmert gehouden aandeelhoudersvergadering van de waterleidingmaatschappij, werd de burgemeester van Voerendaal, de heer Martin Joseph Hubert Dautzenberg, benoemd als commissaris van deze maatschappij.⁴⁶

Beschouwing

Waarom ging het Voerendaalse waterbedrijf na tien jaar ten onder? Een belangrijke verklaring daarvoor is het grote verschil in mentaliteit tussen enerzijds de grote buurgemeente Heerlen en het kleinere Voerendaal. Heerlen opereerde in deze periode namelijk bedrijfsmatig, ondernemend en dus zakelijk. Heerlen ondernam, wilde winst maken en investeringen terugverdienen. Centraal stond het rentabiliteitsdenken. Met dat doel voor ogen waren in 1902 in Heerlen de Gemeentebedrijven opgericht. Deze werden gecontroleerd door de Commissie voor Gemeentebedrijven en uiteindelijk door de Heerlense raad.⁴⁷ Geld dat door de gemeente in die bedrijven werd geïnvesteerd moest rendabel zijn. Deze mentaliteit beheerste ook de relatie met Voerendaal. Voor alles wat Voerendaal aan Heerlen vroeg werd een tegenprestatie gevraagd. Dat was een mentaliteit die Voerendaal vreemd was. Voerendaal had Heerlen namelijk ruimhartig

belangrijke gunsten verleend, maar had daar zo goed als niets voor teruggevraagd. Dat had anders gekund. Voor de exploitatie van de Zevensprong in Craubeek was Heerlen namelijk volledig afhankelijk van Voerendaal voor de aanleg van transportleidingen door Voerendaal. Op dat moment had Voerendaal het ijzer moeten smeden toen het heet was. Bijvoorbeeld: 'Jullie krijgen die vergunningen mits jullie in de toekomst gratis drinkwater leveren aan Voerendaal of op z'n minst tegen kostprijs'. Dat had Heerlen nauwelijks iets gekost, want Voerendaal was maar een kleine gemeente. Bovendien werd het water ook nog eens in Voerendaal uit de grond gehaald. Maar Voerendaal deed dat niet en durfde dat waarschijnlijk ook niet. Gezien zijn ruimhartige medewerking hoopte Voerendaal later wel op gunsten van Heerlen. Maar het Heerlense gemeentebestuur piekerde daar niet over. Alle kleine gemeenten werden over vrijwel dezelfde kam geschoren.

Noten

- 1 Historisch Centrum Limburg, locatie Heerlen (HCL-H), Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 2529.
- 2 O.a. in de Jeustraet, Ten Esschen en Winthagen bevonden zich gemeentelijke waterputten.
- 3 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1325.
- 4 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van de verandering, de verandering van het nut, Nutsvoorzieningen in Heerlen* (Heerlen 1999) 37.
- 5 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1325.
- 6 HCL-H, Gemeente Heerlen (gedeelte), 1919-1962, inv.nrs. 1401 en 1402.
- 7 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1915, inv.nr. 38.
- 8 HCL-H, Gemeente Heerlen, 1913-1918, inv.nr. 9.
- 9 HCL-H, Gemeente Heerlen (gedeelte), 1919-1962, inv.nr. 3300.
- 10 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 11 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 12 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 13 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 39.
- 14 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 39.
- 15 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 16 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 39.
- 17 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 39.
- 18 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1334.
- 19 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 19.
- 20 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 21 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 19.
- 22 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 23 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 15.
- 24 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering* 61-62.
- 25 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering* 37.
- 26 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering* 61.
- 27 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1326.
- 28 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 14.
- 29 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1334.
- 30 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 40.
- 31 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1326.
- 32 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 40.
- 33 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 15.
- 34 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 2557.
- 35 *Limburgsch Dagblad*, 03-10-1925.
- 36 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 48.
- 37 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1328b.
- 38 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1328b.
- 39 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1328b.
- 40 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1326. Het betreft een brief van het Provinciaal Bestuur van Limburg aan B&W van Voerendaal d.d. 6 december 1929.
- 41 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 48 en 53.
- 42 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 49.
- 43 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1328b.
- 44 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 1329-I.
- 45 HCL-H, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr. 48.
- 46 *Limburgsch Dagblad*, 24-09-1936.
- 47 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering* 8-9, 15.

JAC MAURER

Jac Maurer schrijft regelmatig over historische onderwerpen, onder meer in dit magazine.

Vier generaties Hennen in Heerlen, hun bijdrage aan handel, cultuur en maatschappelijke organisaties

Van ongeveer 1830 tot 1960 waren vier generaties Hennen zeer gekend en gerespecteerd in Heerlen. In dit artikel volgt een inventarisatie van hun openbare activiteiten binnen de sectoren handel, cultuur en maatschappelijke organisaties. Het betreft de stamboom van Henri Joseph Hennen (1784-1851).

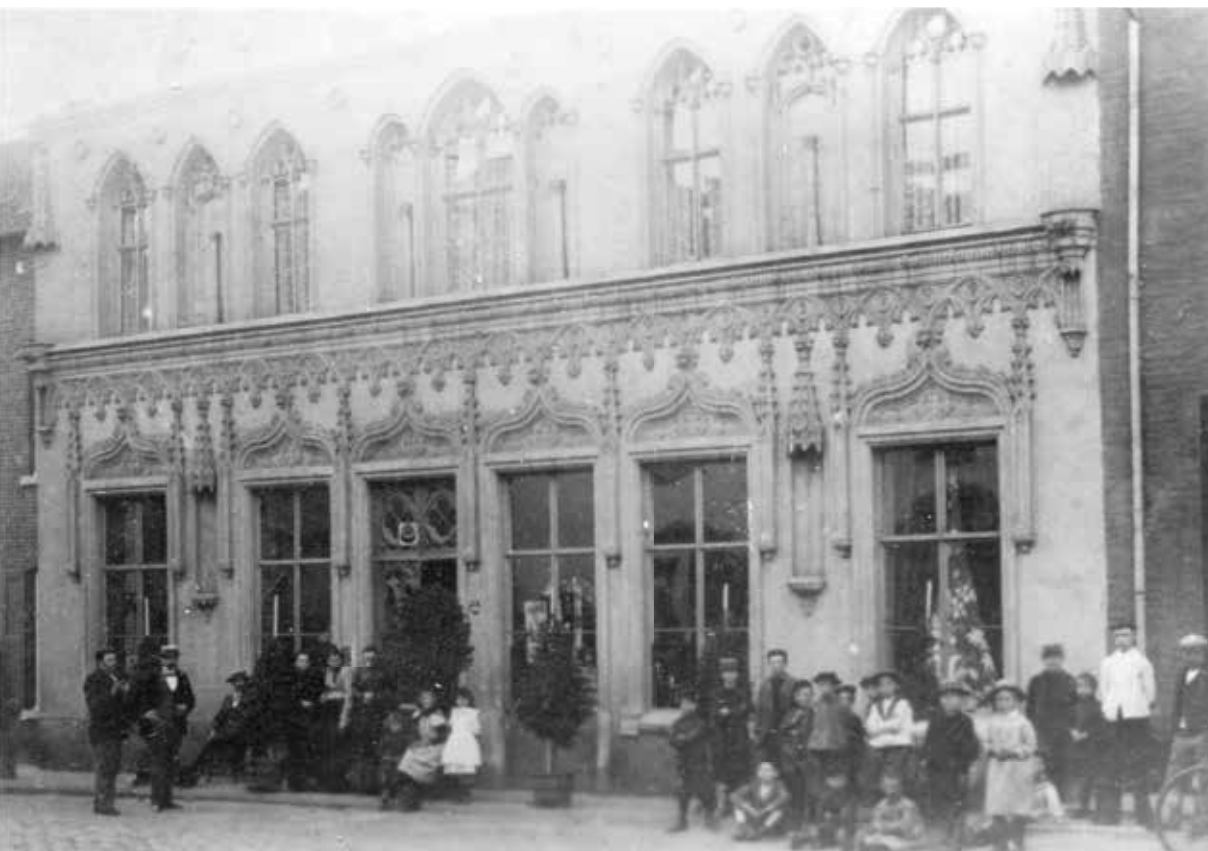
Henri Joseph Hennen (1784 Kunrade - 1851 Heerlen) kwam uit een gegoede familie, destijds wonende in de kasteelhoeve Huis Kunrade (gemeente Voerendaal). Uit zijn huwelijk met Maria Eymael (1790-1880) werden twaalf kinderen geboren, allemaal in Heerlen. Hiervan overleden er drie als peuter. Vier van de zonen uit het gezin verwierven vanwege hun muzikale talenten bekendheid tot ver over de landsgrenzen. Dit waren Arnold (1820-1901), Louis (1826-1878), Matthijs (1828-1880) en Frederick (1830-1909). Een latere telg uit dit geslacht, Charles (1861-1853) was (mede)oprichter van Heerlense muziekschool en naamgever van het fameuze 'Charles Hennen-concours'.

Louis bleef als enige van deze vier in Heerlen wonen. Hij trouwde met Maria Merckelbagh (1829-1909) en met haar stichtte hij een handelsonderneming in de Geleenstraat. Uit dit huwelijk werden vijftien kinderen geboren. Tien stierven er als baby of peuter. Van de vijf overige kinderen vervulden twee zonen een belangrijke rol in Heerlen: Hubert (1866-1927) en Henri (1874-1950). Beiden stonden aan de wieg van de Stads-

schouwburg in Heerlen.² Laatstgenoemde, Henri, verloor in 1912 zijn enige kind bij de geboorte. Enkele jaren later overleed ook zijn vrouw Marie Graindor (1874-1919) op relatief jonge leeftijd. De eerdergenoemde Frederick kwam na enige muzikale omzwervingen in Europa met zijn gezin terug naar Heerlen. Hij was gehuwd met Maria Petronella Josepha Gelekerken (1825-1907). Hij had twee zonen, Jacob Frederic (1860-1907) en Charles (1861-1953), beiden geboren in Londen. Deze Charles was tientallen jaren de drijvende kracht achter de Heerlense muziekschool. Hij trouwde Mathilde Warlemont (1859-1944). Zij kregen drie dochters, waarvan in ieder geval één, Maria (1899-1964), het werk van haar vader als muziekdocent aanvulde. Deze kinderen vormden samen met de beide kinderen van Hubert en zijn vrouw Louisa Lintzen (1860-1938) de vierde generatie Hennen. Dit waren respectievelijk Johanna (1893-1973) en Louis (1896-1947). Zij begonnen een zaak aan het Kerkplein. Het huwelijk van Johanna met Albert Dresen (1887-1953) bleef kinderloos. Louis kreeg samen met zijn vrouw Leonie Roebroeck (1898-1974) evenals zijn achterneef Charles drie dochters. Deze kinderen bleven echter niet in Heerlen wonen en speelden geen rol in het openbare leven van deze stad.

Achtereenvolgens wordt besproken hoe binnen de sectoren handel, cultuur en maatschappelijke organisaties de genoemde personen zich nadrukkelijk manifesteerden en daarmee een bijdrage hebben geleverd aan de ontwikkeling van Heerlen in genoemde sectoren.

Het winkelpand van Louis Hennen en zijn echtgenote Maria Merckelbagh aan de Geleenstraat, Heerlen omstreeks 1890.

Handelsactiviteiten

De stamvader van de hier besproken generaties, Henri Hennen, was een begenadigd muzikant. Zijn liefde voor muziek ontwikkelde zich als koor-knaap op school bij de jezuïeten in Luik. Eenmaal weer thuis bouwde hij zijn eigen viool en nam hij in eerste instantie in het geheim les, in de wetenschap dat zijn vader niets van een muzikale loopbaan wilde weten. Deze zag meer toekomst in de commerciële dan in de culturele sector. Henri wierp zich uiteindelijk op het vak van horlogemaker en klokkenbouwer. In die hoedanigheid wist hij vanuit een winkel in de Geleenstraat een grote naam te verwerven met clientèle in Brussel, Parijs en Londen.

Van zijn kinderen nam Louis, naast zijn muzikale activiteiten, ook de initiatieven wat betreft het ondernemerschap over. Met zijn vrouw bouwde hij aan de Geleenstraat 4-6 een handelsonderneming op, waarvoor hij in de jaren 1880 zelf het markante winkelpand (in een eclectische stijl met enkele gotische kenmerken) ontwierp. Na zijn overlijden zette zijn weduwe de zaak voort onder de vanzelfsprekende naam 'Wed. L. Hennen'. Zij verkocht allerlei huishoudelijke producten, evenals tabakswaaren.

Hubert, een van hun vijftien kinderen – behorend bij de derde hier besproken generatie – stichtte

samen met zijn vrouw Louisa in 1892 het handelshuis H. Hennen-Lintzen. Zij verkochten in hun pand aan Kerkplein 10 voornamelijk levensmiddelen en exploiteerden een eigen koffiebrandery. In 1898 werd het oorspronkelijke pand aan het Kerkplein gesloopt en vervangen door nieuwbouw met een uitbouw naar de Bongerd. Hiermee kwam, met toestemming van de gemeente, voor het eerst een doorgang tot stand vanaf het Kerkplein in noordelijke richting. Tot op dat moment was deze nog afgesloten door dichte bebouwing. De bedrijfsactiviteiten verschoven van detailhandel naar grossierderij met vertegenwoordigingen voor Jurgens (de eerste fabrikant van margarines) en Van Nelle (koffie, thee en tabak). Een groter bedrijfspand werd noodzakelijk. Dat werd in 1923 gevonden op het adres Schinkelstraat 100-102 (de naam van deze straat werd later veranderd in Honigmannstraat). Louis, de zoon van Hubert en Louisa, werkte inmiddels mee in de firma. Deze werd uitgebreid met een garagebedrijf met de naam Mercurius aan de overkant van de Schinkelstraat. Na het plotselinge overlijden van Hubert Hennen in 1927 zette zijn zoon Louis de zaak voort onder de naam Erven H. Hennen-Lintzen. In 1931 werd het garagebedrijf overgedaan aan de ernaast gelegen firma Canton-Reiss. Na het plotselinge overlijden van Louis Hennen in 1947 beheerde zijn vrouw Leonie de grossierderij nog tot 1956.

De nieuwbouw van het winkelpand H. Hennen-Lintzen aan de Bongerd 10 in 1892. Op de plek van het vakwerkhuis rechts verscheen later glaspaleis Schunck.

*De panden van
grossierderij H.
Hennen-Lintzen aan
de Schinkelstraat
100-102 (latere
Honigmannstraat).*

Henri Hennen, opgeleid als apotheker, was lange tijd eigenaar van de firma Hennen & Co, gevestigd aan de Parallelweg. De firma was actief in de kolen-, later ook in de oliehandel en exploiteerde in de jaren na 1945 eveneens een tankstation. Henri liet de dagelijkse gang van zaken over aan bedrijfsleiders. Zelf was hij niet zo zakelijk en ondernemend ingesteld als zijn broer Hubert. Hij besteedde zijn tijd meer aan culturele zaken. Daarover hieronder meer.

Bijdragen aan het culturele leven in Heerlen

Van stamvader Henri is de muzikale begaafdheid bekend. In hoeverre hij deze tijdens openbare voorstellingen toonde, is niet gedocumenteerd. Drie van zijn zonen, Arnold, Matthijs en Frederick, kozen voor een muzikale carrière, waarin ze internationaal geslaagd zijn. Zij vertrokken uit Heerlen en boekten met hun composities en vertolkingen grote successen in steden als Parijs, Londen en Antwerpen. Alleen Frederick keerde met zijn gezin terug naar Heerlen en kocht de villa Strijthagen(hof) samen met de Weltermolen in Welten, een kerkdorp behorend tot Heerlen. Deze villa werd een geliefd ontmoetingspunt van muzikliefhebbers uit Heerlen en omstreken. Diens zoon Charles (1861-1953) richtte na een

geslaagde carrière als violist in 1910 de Heerlense muziekschool op. Daar bleef hij tot 1932 actief als directeur en docent.

Terug naar de tweede generatie Hennen. De vierde zoon, Louis, ontpopte zich zoals boven beschreven vooral als ondernemer. Daarnaast bespeelde hij het orgel in de Sint Pancratiuskerk en zou aan de opbouw van dit orgel in 1862 zelfs een technische bijdrage hebben geleverd. Verder was hij onder meer dirigent van de zangvereniging Cecilia. Ook componeerde hij enkele muziekwerken.

De zonen Hubert en Henri van laatstgenoemde Louis zouden, samen met Charles, de derde generatie Hennen dus, de meest merkbare stempel op het openbare culturele leven van Heerlen drukken. Hubert en Henri waren als verdienstelijk zanger lid van het vermaarde mannenzangkoor Sint Pancratius.³ Hubert bekleedde vele jaren (1909-1927) tevens de rol van voorzitter en in die hoedanigheid was hij medeverantwoordelijk voor een goede accommodatie voor het geven van concerten. Dat repertoire was immers breder dan kerkgezangen tijdens H. Missen. Hij wist de niet-afgebouwde schouwburg in de Klompstraat daarvoor geschikt te maken. De bouw van dit pand, op particulier initiatief, kwam in 1922 stil te liggen vanwege het ontbreken van voldoende financiële middelen. In 1925 maakten de koor-

Musicerende familie Hennen. Vaak werd in huiselijke kring muziek gemaakt. In ieder geval is Hubert Hennen de man met de bas (tweede van rechts).

Henri Hennen staat derde van links op de voorste rij voor de oude Stadsschouwburg aan de Klompstraat in Heerlen als voorzitter van het jubilerend zangkoor Sint Pancratius in 1928.

leden van Sint Pancratius dit pand geschikt voor het geven van concerten en voorstellingen. Men wist het koor van de Sixtijnse Kapel uit Rome te engageren voor de officiële openingsavond. Na het plotselinge overlijden van Hubert in 1927 nam zijn broer Henri, eveneens al jaren zanger binnen het Sint Pancratiuskoor, zowel diens voorzitterschap van het koor over (tot 1936), als het streven om Heerlen van een volwaardig functionerende schouwburg te voorzien, passend bij de zich snel ontwikkelende stad.

De dochter van Hubert, Johanna, bezat bijzondere zang kwaliteiten die ze verder ontwikkelde via een opleiding bij de wereldberoemde operazangeres en zangpedagoge Cornelia van Zanten. Zij heeft echter nooit de stap gezet naar een professionele carrière. Haar optredens beperkten zich tot familiale kring en menig liefdadigheidsconcert. Deze Johanna vormde samen met Maria, de dochter van Charles, de vierde generatie Hennen met invloed op het muzikale leven in Heerlen. Maria bleef vele jaren actief als muziekdocente binnen de muziekschool van haar vader Charles.

Inzet voor maatschappelijke organisaties

Van vooral Hubert en zijn zoon Louis is bekend dat zij actief waren in het bestuur van menige maatschappelijke organisatie. Ook van Henri en Charles zijn enkele openbare functies bekend. In een In Memoriam in het Limburgsch Dagblad is te lezen dat Hubert de eerste vergadering van de Heerlense Kamer van Koophandel als voorzitter heeft geleid en dat hij medeoprichter van de Heerlensche Middenstandsvereniging was (later erevoorzitter).⁴ Tevens richtte hij samen met zijn neef Charles de Heerlense Muziekschool op en vervulde hij de functie van voorzitter van de Stichting Stadsschouwburg. Verder was hij lid van het Oranjecomité. Hij was als commissaris verbonden aan het Limburgsch Dagblad. Zijn zoon Louis was bestuurlijk zo mogelijk nog actiever dan zijn vader. Kort voor zijn dood maakte deze Louis het volgende overzicht van zijn bestuurlijke activiteiten: voorzitter Veilig Verkeer, Heerlen; bestuurslid Verbond Vereniging Veilig Verkeer, Utrecht; consul ANWB; secretaris Nijverheidsonderwijs Ambachtsschool MTS; bestuurslid Stichting Stadsschouwburg; voorzitter adviescommissie R.V.J. personenauto, Maastricht;

provinciaal bestuurslid E.V.O., Maastricht; bestuurslid Maatschappij en Handel, dep. Zuid Limburg; secretaris Vreemdelingen Verkeer, Heerlen en 18 jaar lang lid Kamer van Koophandel, vice-voorzitter groothandel. Daarnaast was hij commissaris bij N.V. Limburgsch Dagblad, Heerlen; N.V. Mercurius en Canton-Reiss, autobedrijven, Heerlen en president-commissaris N.V. Hustinx, Maastricht. Louis werkte ook mee aan enkele publicaties. Zo schreef hij onder meer over de geschiedenis van het spoor en de mijnen in de regio.⁵

Of Hubert en zijn zoon Louis verder in het Heerlense verenigingsleven, waarin ze zeker actief waren, eveneens bestuurlijke functies hebben bekleed, is niet bekend.

Henri heeft zich als schouwburgdirecteur onsterfelijk gemaakt. Het lukte hem de Stadsschouwburg populair te maken met een gevarieerd aanbod. Hoewel de gemeente Heerlen dit initiatief geldelijk ondersteunde, verrichtte Henri zijn werkzaamheden voor de schouwburg altijd belangeloos. Na 1945 pleitte hij voor nieuwbouw en voor het aanstellen van een bezoldigde opvolger. Hij heeft de opening van de nieuwbouw aan het Van Grunsvenplein niet meer mogen meemaken. Hij overleed in 1950. Ter herinnering aan Hubert en Henri Hennen hangt in een van de zalen van het huidige theater een beeldreliëf van hen beiden gezamenlijk.

Charles' inzet voor de muziekschool is al genoemd. Verder trad hij vaak op als jurylid bij vele instrumentele en vocale wedstrijden en was hij erevoorzitter van Harmonie T.O.G. en mannenkoor St. Martinus in Welten. De stad Heerlen eerde hem met het verlenen van het ereburgerschap.

Besluit

Met het overlijden van muziekdocente Maria Hennen in 1963 eindigde de bijdrage van het geslacht Hennen - met als stamvader Henri Hennen (1784-1851) - aan het openbare leven van het zich snel ontwikkelende Heerlen.

Naast de familiegraven in Heerlen (begraafplaats Akerstraat) en Welten (Welterkerkstraat) en een straatnaam, zijn in het Heerlense straatbeeld geen zichtbare getuigenissen van het besproken geslacht Hennen bewaard gebleven. De in dit artikel genoemde panden zijn inmiddels gesloopt.

Louis Hennen in 1931 als lid van de Heerlensche Middenstandsvereniging bij de opening van de Heerlensche Middenstands Tentoonstelling. Hij is de vierde heer van rechts, vlak achter het burgemeestersechtpaar Van Grunsven.

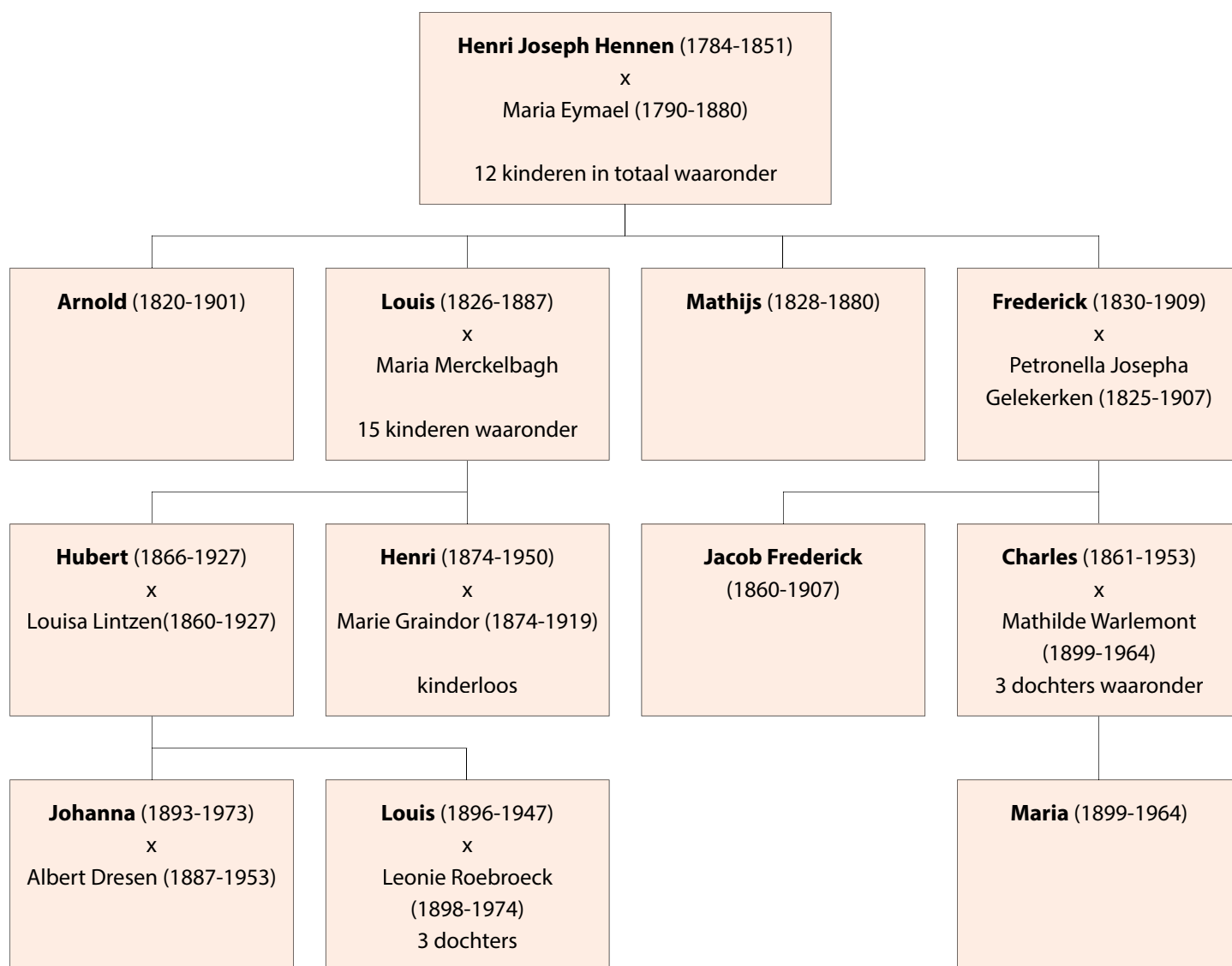
Zowel de situatie aan het Kerkplein en de Bongerd, als in de Honigmannstraat is in afgelopen decennia drastisch veranderd. Anno 2023 zijn op die plekken respectievelijk de muziekschool als het winkelgebied Corio Center te vinden. De voormalige eigendommen van Frederik en Charles Hennen aan de Weltervijver zijn wel nog in hun volle glorie intact.

De tweede generatie Hennen (Arnold, Louis, Matthijs en Frederick) wordt sinds 1953 geëerd met de straatnaam 'Gebrs. Hennenstraat' aan de rand van de stad, achter het GGD-gebouw, parallel lopend aan Het Overloon. In de archieven staat vermeld: 'Vier broers, gevierde musici die in de toon-

kunstenarswereld met ere worden genoemd'.⁶ Het nog bestaande beeldreliëf in Theater Heerlen van Hubert en Henri Hennen is al vermeld. Op muzikaal vlak wordt de naam Charles Hennen levend gehouden, aanvankelijk als naamgever van het Charles Hennen Concours, een kamer-muziekconcours voor strijkers. Dit concours is in 2013 opgegaan in het Orlando Festival, waar de Prix Charles Hennen kan worden gewonnen. Helaas is het Orlando Festival per 1 januari 2023 opgeheven.⁷

Alle foto's zijn afkomstig uit het archief van mevr. W. van Berckel-Hennen.

De stamboom van de familie Hennen, de vier besproken generaties.

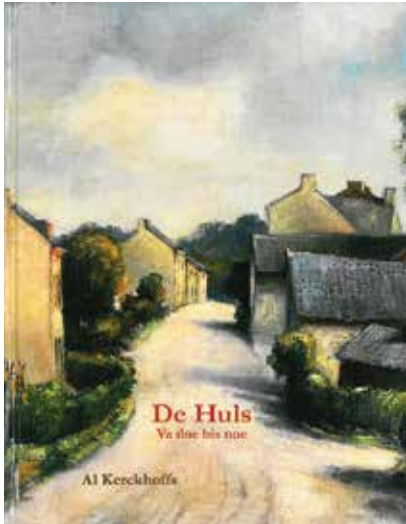

Noten

- 1 Dit artikel is grotendeels gebaseerd op persoonlijke mededelingen van mevr. W. van Berckel-Hennen (tijdens meerdere gesprekken in 2021) en op documenten uit haar persoonlijk archief, aangevuld met foto's uit haar albums. Een gedeelte van de informatie is te vinden in het Historisch Centrum Limburg, locatie Heerlen, map 311, collectiemateriaal uit de nalatenschap van H.J.H.L. Hennen te Heerlen 1637-1938 en tevens in het Historisch Centrum Limburg, locatie Maastricht, map 16.1208, familie Hennen te Heerlen 19^e-20^e eeuw.
- 2 S. Dieteren, *De schouwburg in de Klompstraat 1925-1961: onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van de eerste Heerlense schouwburg* (Amsterdam 1989).
- 3 Koos Linders, 'Pancratius in drie eeuwen' in: *De stem van Pancratius* (2003).
- 4 *Limburgsch Dagblad*, 16 september 1927.
- 5 L. Hennen en J.P. van Vonderen, *40 jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg 1896-1936: jubileum-uitgave ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan zowel der mijnen als van den spooraanleg Sittard-Heerlen-Herzogenrath*, (1936) uitgave VVV Heerlen.
- 6 Historisch Centrum Limburg, locatie Heerlen, kaartenbak Straatnamen Heerlen.
- 7 Zie: www.orlandofestival.nl en https://nl.wikipedia.org/wiki/Orlando_Festival.

AANGESTIPT...

FUNS PATELSKI, JOOST REINAERTS, ANITA QUAEDACKERS
EN ROELOF BRAAD

De Huls, Va doe bis noe

Door Al Kerckhoffs met medewerking van Math Kockelkoren en Leo Voragen (Simpelveld-Bocholtz 2022), gebonden in harde kaft, in kleur geïllustreerd, index, 472 blz., lijst van bronnen en literatuur. Uitgave: Heemkundevereniging De Bongard Simpelveld-Bocholtz, ISBN 978-90-830955-2-3. Prijs € 30,00.

Op initiatief van de auteur Al Kerckhoffs ontstond dit prachtige boek over de bewoners met hun geschiedenis van het gehucht De Huls gelegen in de gemeente Simpelveld aan de grens met de gemeente Heerlen. In zijn voorwoord schrijft de auteur over de inhoud: "Het is een verzameling van verhalen met 'feiten' zoals die in de herinneringen liggen, geen wetenschappelijk werk. Verhalen schrijven is wat gemakkelijker dan een historische verhandeling, die terdege gefundeerd moet zijn. Verhalen kunnen gekleurd zijn. En deze verhalen zijn dat ook.

Het is een boek zonder pretenties." De auteur geeft hier precies aan wat de lezer in dit fraai uitgegeven werk kan verwachten. In kortere en langere hoofdstukken beschrijft hij de geschiedenis van De Huls zoals hij die in de literatuur en op internet heeft kunnen vinden. Daarbij komen de meest uiteenlopende onderwerpen aan de orde. In willekeurige volgorde: de Romeinen, mijnwerkers, kinderarbeid, het midden- en kleinbedrijf, grindwinning en kalkbranderijen, de inwoners in 1951, het Rijke Roomse Leven, de kerk en de Hulzer geestelijkheid, de oorlog, het verenigingsleven, raadsleden, personen en families, een moord, krantenartikelen, ansichten, onderscheidingen, enz. Het boek is doorregen met informatie over personen zoals sporters, priesters, leden van verenigingen, politici, enz. Vrijwel alle gegevens die de auteur over De Huls en haar inwoners heeft weten te verzamelen, wisten hun weg naar dit boek te vinden en zijn hier bij elkaar gebracht. Het is jammer dat de bronvermeldingen vrij algemeen zijn gehouden en niet specifiek zijn. Maar dat is ook niet het doel van deze uitgave. Een groot deel van het boek gaat over het wel en wee van de oudere en huidige bewoners en hun familie; voor mij ook het interessantste en het origineelste deel. Bewoners zijn geïnterviewd met hulp van Math Kockelkoren en Leo Voragen. Herinneringen werden opgehaald en vastgelegd. De familieverhalen zijn uitbundig geïllustreerd met

familiefoto's, afgedrukt in een hoge kwaliteit op zwaar papier. Daardoor is het ook een echt mooi fotoboek geworden. Ook prettig is de lettergrootte. De opmaak is ruim opgezet. Dit maakt het boek goed leesbaar en toegankelijk voor iedereen ook voor ouderen, die doorgaans meer moeite met het lezen van kleinere letters kunnen hebben. Het is echt een boek voor hen die iets van doen hebben met het gehucht De Huls. In die zin volledig geslaagd! Mooier kun je het niet hebben als Hulzenaar. (FP)

Het romeinse badhuis in Heerlen

Door Karen Jeneson. (Utrecht 2023), 108 p., in kleur geïll., ISBN 978 90 5345 599 9. Prijs €17,95.

Het oudste stenen gebouw van Nederland heeft meer dan 400 jaar haar werk gedaan en er is in de loop van die tijd menige rug 'gepoekeld'. Ik heb het natuurlijk over het Romeinse badhuis in Heerlen. Het boek gaat in op de ontstaansgeschiedenis en werking van dit badhuis in Coriovallum (de naam van Heerlen in de Romeinse tijd). De conservator van het Thermenmuseum én auteur Karen Jeneson baseert zich voor dit boek op de resultaten van een groot wetenschappelijk onderzoek dat in maart 2020 afgerond werd. Niet alleen wordt de lezer meegenomen naar het badhuis maar krijgt en passant ook een lesje Romeinse geschiedenis.

Waar kwamen die Romeinen vandaan? Hoe kon de vicus Coriovallum ontstaan? Het komt allemaal naar voren in dit boek. Voor de jongere lezers wordt aan de hand van Marcus Julius Lucundus, een legionair uit Coriovallum, het verhaal van het badhuis toegelicht. Het boek geeft jong en oud een inkijkje in het leven in de stad, tegen de achtergrond van de woelige geschiedenis van Nederland in de Romeinse tijd. De uitgave is aangekleed met veel foto's van voorwerpen die in Coriovallum en omgeving opgegraven zijn en die kleuring geven aan het verhaal. Het boek gaat ook over de ontdekking van het Romeinse verleden in de twintigste eeuw. Zo krijg je naast het Romeinse verleden ook een beeld van de opgravingen en het museum. Dit levert een prettig leesbaar boek op dat zeker ook geschikt is voor de jongere lezer die interesse heeft in het Romeinse verleden van onze regio. Je bladert snel tussen de verschillende onderwerpen heen die ook los gelezen kunnen worden. De insteek is waarschijnlijk bewust zo gemaakt. De beter geïnformeerde lezer op dit onderwerp zal echter zien dat er enkele schoonheidsfoutjes in het boek geslopen zijn. Zo loopt de Geleenbeek (p. 16) die in Benzenrade ontspringt niet door Heerlen. Terwijl dit juist de beek is die het badhuis van

water voorzag. Het is een klein detail. Maar het legt echter geen grote smet op dit verder zeer leuke boek over een belangrijke periode uit onze regionale geschiedenis. (JR)

Breuker luuj vertèlle ...

Uitgegeven door Heemkundevereniging Hoensbroek, 209 p., ISBN 978 90 79766 20 8. Geïllustreerd met zwart-witfoto's. Prijs € 14,95.

Dit boek, *Breuker luuj vertèlle ...*, is een jubileumboek dat uitgegeven werd ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan van Heemkundevereniging Hoensbroek. Vanaf de oprichting in 2007 geeft de HKV Hoensbroek een bulletin uit genaamd *Oos Gebrook*. In dit tijdschrift zijn in de loop van die 15 jaar heel wat artikelen verschenen over Hoensbroekenaars, Breuker Luuj, waarover heel wat te vertellen is en die meer bekendheid verdienen. In de loop van die periode kwamen er heel wat ontroerende, spannende en interessante verhalen over Breuker luuj voorbij. Ter gelegenheid van het 3de lustrum besloten het bestuur van HKV Hoensbroek en de redactie van *Oos Gebrook* het over een andere boeg te gooien en de lezers van het bulletin aan het schrijven te zetten. Dit jubileumboek toont aan dat deze opzet geslaagd is.

Breuker luuj vertèlle geeft een inkijkje in persoonlijke verhalen, verteld door Breuker luuj en in een enkel geval door inne van va Heële. Het resultaat was een boek met boeiende persoonlijke verhalen en anekdotes. Daarnaast zijn er verhalen te vinden over de studentenvereniging St. Servatius, honderd jaar EHC en vijf lokale bioscopen. Verder is een bijdrage van Marcel Put over Willy Bus-Berger. Wil Berger was de vrouw van Jo Bus, schoolhoofd in Nieuw-Lotbroek, wethouder en voorzitter van het CCH, het Comité Carnavals-

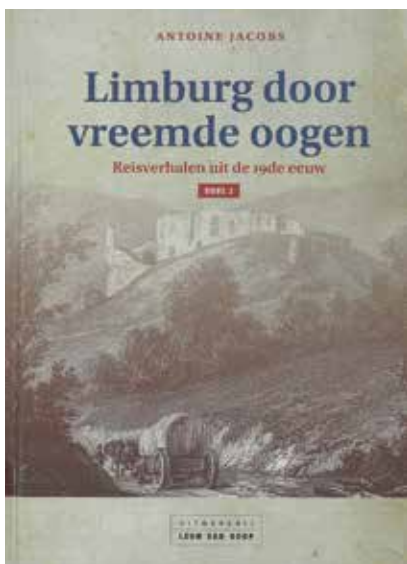

viering Hoensbroek. Mevrouw Bus was de kleindochter van de Radjah van Pringondani en stond bekend als een zelfstandige vrouw die naast haar werk in het onderwijs een gezin met 6 kinderen runde. Dit verhaal zal de MijnStreekabonnee misschien bekend voorkomen. Voor rechtgeaarde Hoensbroekenaars een wannahave! Het is verkrijgbaar bij de heemkundevereniging: secretaris@heemkundehoensbroek.nl en de plaatselijke Hoensbroekse boekhandels. (AQ)

Limburg door vreemde oogen, reisverhalen uit de 19de eeuw deel II

Door dr. Antoine Jacobs met een voorwoord door dr. Lou Spronck (Heerlen 2022), 383 p., ISBN 978-90-79226-92-4, hardcover. Geïllustreerd in zwart-wit met personen- en plaatsnamenregister en met eindnoten per hoofdstuk. Uitgeverij Leon van Dorp, Heerlen. Prijs € 39,95.

In 2017 verscheen het eerste deel van *Limburg door vreemde oogen, reisverhalen uit de 19de eeuw*, eveneens van de hand van dr. Antoine Jacobs met een voorwoord door prof. dr. Joep Leerssen. In dit boek, maar liefst 552 p. dik, staan 14 reis-

verhalen. Dit boek droeg in niet geringe mate bij aan het vastleggen van de beeldvorming over Limburg in de negentiende eeuw. De reisverhalen zijn een ware 'Fundgrube' van negentiende-eeuwse opvattingen over Limburg en de Limburgers. Aan dit eerste deel werkte ook Harrie Leenders, neerlandicus met specifiek belangstelling voor de 19de-eeuwse Nederlandse Letterkunde mee. Helaas overleed hij nog voor het verschijnen van deel 1. In dit deel werd al aangegeven dat er een verhaal gemist is. Naar aanleiding hiervan is de auteur op zoek gegaan naar nog meer reisverhalen.

Dit boek, *Limburg door vreemde oogen, reisverhalen uit de 19de eeuw* deel II en verschenen in 2022 is de neerslag van deze zoektocht. Het gemiste verhaal, 'Maastricht en het elfde Nederlandsche landhuishoudkundig congres' van A. Ising, is uiteraard in dit deel opgenomen. In deel II vindt de liefhebber van reisverhalen en van Limburg naast dit verhaal nog 20 bijdragen. In dit boek staan naast 19 reisverhalen, in principe non-fictie, ook nog 2 fictieve reisverhalen waarmee het boek begint. Deze fictieve verhalen zijn opgenomen omdat tijdens de Verlichting (die ruwweg samenvalt met de 18de eeuw) imaginaire en fictieve reisverhalen erg populair waren. Elk

verhaal wordt voorafgegaan door een afbeelding van de auteur (voor zover voorhanden) en een inleiding met biografische gegevens. De bijdragen zijn chronologisch gerangschikt. Uiteraard komt Maastricht diverse malen ter sprake maar ook plaatsen als Valkenburg, Wittem, Gulpen, Epen, Sittard, Weert, Roermond en Venlo komen voorbij. De verhalen in deze bundel zijn minder omvangrijk dan die in deel I en de auteurs minder bekend maar ze zijn daarom niet minder interessant en onderhoudend. De verhalen zijn, ondanks dat er in de besproken periode nog nauwelijks foto's gemaakt werden, toch heel charmant geïllustreerd. Foto's staan er bijna niet in, wel de nodige tekeningen. Wie genoten heeft van deel I zal ook dit, eveneens fraai uitgevoerde, deel II met veel plezier lezen. (AQ)

Van Mijnschool tot Kindcentrum

Geschiedenis, bouw, verbouwingen en bewoners. Door Mat Sniijders (red.). (Heerlen 2022), 264 p., kleur geïll., geb. 30x30 cm, ISBN 978-90-9034836-0. Prijs: € 19,95.

Zoals we gewend zijn van Mat Sniijders' eerdere boeken is ook dit boek weer een boek van formaat met talrijke mooie foto's. Dit keer gaat het over de ombouw van de door architect Jos Seelen ontworpen Mijnschool, later Hogere Technische School en hogeschool aan het Bekkerveld. Het boek doet vooral verslag van de verbouwing tot KindCentrum in de periode 2019-2021. In het KindCentrum is nu plaats voor basisschool Sint Tarcisius, een gedeelte van de Catharinaschool voor speciaal onderwijs, peuteropvang Heerlen, een voorziening voor kinderdagopvang, buitenschoolse opvang van HumanKind en het bestuurskantoor van INNOVO. De

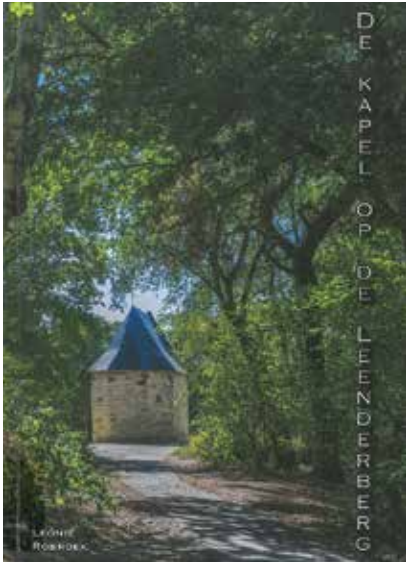

oplevering door de aannemer vond plaats op 22 februari 2022, honderd jaar na de totstandkoming van het gebouw voor de Mijnschool. Het boek beschrijft op de eerste 64 bladzijden in vier hoofdstukken de 'bewonings'-geschiedenis van het gebouw. Als eerste de geschiedenis van de Mijnschool en de bouw van het hoofdgebouw in de periode 1913-1941. Daarna de periode van de Middelbare Technische School, 1941-1957 en daaropvolgend de periode van de HTS en hogeschool tot de verhuizing van deze instelling naar Nieuw Eyckholt in 1998. De vierde beschreven periode is de periode van leegstand en soms tijdelijke bewoning door kunstenaars en anderen. Weer een degelijk boek voor een zachte prijs! (RB)

De kapel op de Leenderberg

Beschreven, bezongen en in beeld gebracht. Door Leonie Robroek (Landgraaf 2023), 236 p., geïll., zonder ISBN. Prijs: € 24,95 (verkrijgbaar bij boekhandel Funcken, Hoofdstraat 71, Schaesberg).

Onlangs verscheen alweer het 25ste boek van Leonie Robroek. Dit keer beschrijft ze de fameuze Leenderkapel in het 'Kapellerbos' bij Leenhof/Schaesberg. Voor het boek verzamelde de auteur – deels uit interviews – de vele verhalen die over de kapel de ronde doen en vermeldingen van gebeurtenissen

bij en rond de kapel in kranten en andere bronnen. Alle facetten uit de historie van de kapel komen aan bod en zijn geïllustreerd met vele afbeeldingen en foto's. Uiteraard gaat het over de bouw in het eerste kwart van de 17de eeuw en de herstelwerkzaamheden in de loop van de tijd. Belangrijk zijn de vele reisverhalen, meivieringen, bedevaarten en de vele sagen en legenden rond de kapel. De verhalen over het afleggen van de bokkenrijderseed bij de kapel eind 18de eeuw spreken nog steeds tot de verbeelding, iets wat ik in mijn jonge jaren – mede geïnspireerd door de verhalen van de bende met de zwarte hand uit de Pietje Bell-boeken samen met mijn vriendjes destijds vaker heb nagespeeld. Zidelings wordt verhaald over het jongenskoor de 'Leender Choralen'. Schilderijen en tekeningen van de kapel worden afgebeeld, de vele Maria-liederen die bij de kapel gezongen moeten zijn, worden beschreven, maar ook vertelt de auteur over het beheer van en de brandjes in het bos bijvoorbeeld. Bijna alle verhalen zullen zo ongeveer verzameld zijn, heb ik de indruk. Dat de kapel ook heden-tendage nog niks van haar vroegere aantrekkingskracht heeft ingeboet bewijst het grote aantal kerkgangers dat jaarlijks in de maand mei de

dagelijkse vieringen bezoekt. Ook is het een geliefde locatie voor huwelijksinzegeningen. Zo heeft ook ons redactielid John Dohmen op zaterdag 27 mei jl. onder een stralende zon zijn jawoord gegeven aan zijn Sandra. En, nog wonderbaarlijker, zij ook aan hem. (RB)

Hoensbroekse straatnamen, waar ze vandaan komen en wat ze betekenen

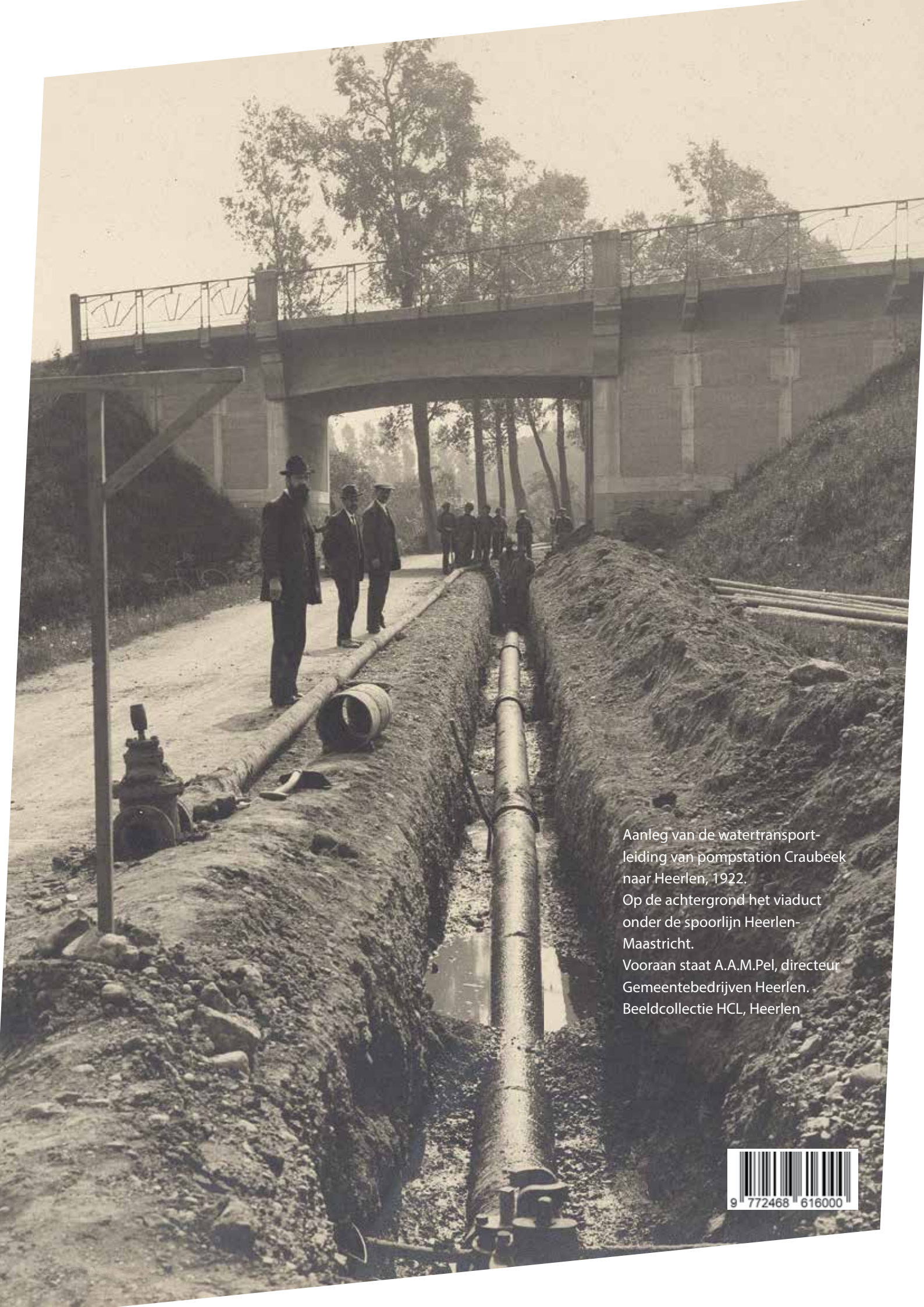
Door Frans Boumans en Lieke Boumans-Willems, deel 21 uit de Historische Reeks Parkstad Limburg, 368 pag., geïllustreerd in kleur en zwart-wit. ISBN nr. 978-94-93037-17-5. Prijs € 22,50. Te koop bij boekhandels in de regio en te bestellen via de webshop van Het Land van Herle: www.landvanherle.nl.

Dit bijzonder prettig leesbare en onderhoudende boek werd op 10 mei jl. gepresenteerd. De auteurs, Frans Boumans (†) en Lieke Boumans-Willems, beiden beoefenaars van genealogie en streekgeschiedenis, hebben hierin de bijna 300 straten, wegen en pleinen die Hoensbroek rijk is beschreven. Zij hebben zich hierbij niet beperkt tot de herkomst van de Hoensbroekse straatnamen maar er komen ook tal van andere wetenswaardigheden voorbij. Het boek begint met een kort voorwoord over de totstandkoming van het boek. Daarna volgt een algemene inleiding. Hierin komen onder meer de aanleg van 'gewone' wegen en 'kunstwegen', het onderhoud van de Hoensbroekse wegen, richtlijnen voor het vaststellen van de straatnamen, de invoering van huisnummering en de bewegwijzering in het algemeen aan bod. Daarna volgt het specifieke gedeelte. Dat omvat als eerste een uiteenzetting over veld- en buurtnamen, huisnummers en straatnamen en als tweede een alfabetisch straatnamenoverzicht.

In het straatnamenoverzicht wordt van elke nu nog bestaande én van elke verdwenen straatnaam in het kort de geschiedenis en de betekenis vermeld, inclusief de vermelding van de eventuele eerdere straatnaam. De auteurs hebben daarvoor niet alleen de archieven minutieus doorgespit en minder gangbare bronnen geraadpleegd maar ook af en toe de gebaande paden verlaten en buiten de geijkte kaders gedacht. Hierbij hebben ze opmerkelijke zaken ontdekt over het ontstaan van bepaalde namen. Waar komen straatnamen als Flatterstraat, Jeugrubbe, Muisberg en Klinkertstraat vandaan? En hoe zat het met de 'Konijns Boomgaard'?

In *De Limburger* van 16 juni jl. spreekt journalist Benti Banach over 'een boek dat leest als een prettig geschiedenisboek, niet in de laatste plaats omdat de schrijvers geen geheim maken van hun chauvinistische inborst'. Ik ben het met beide opmerkingen eens, te meer daar dit tweede absoluut niet storend is. Lieke, van harte gefeliciteerd met de publicatie dit boek. Het is nu al in herdruk. Frans zou trots geweest zijn! Het boek beschikt over een straatnamenindex en een overzicht van geraadpleegde bronnen. (AQ)

Aanleg van de watertransport-
leiding van pompstation Craubeeek
naar Heerlen, 1922.

Op de achtergrond het viaduct
onder de spoorlijn Heerlen-
Maastricht.

Vooraan staat A.A.M.Pel, directeur
Gemeentebedrijven Heerlen.
Beeldcollectie HCL, Heerlen

